

HYTTOMRÅDE OCH FOSSIL ÅKER 1

MARIEDAMM

Arkeologisk förundersökning inför utbyggnad till dubbelspårig järnväg mellan Dunsjö–Jakobshyttan. Fastigheter Södra Björnfall 2:13 och Önnabo 2:2, Lerbäck socken, Askersunds kommun, Örebro län

ANDERS BORNFALK BACK

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:3209

ARKEOLOGIKONSULT
Optimusvägen 14
194 34 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41

www.arkeologikonsult.se

Framsida. Järnvägen förbi Skeppsjön vid det undersökningsområde som berörde röse L1979:1673/
Lerbäck 1093 (i bildens nedre vänstra hörn). I förlängningen av spåret kan undersökningsområdet
vid Dammens hytta anas. Foto från söder. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

ALLMÄNT KARTMATERIAL:

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: 50007066_140003
Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

© Arkeologikonsult 2019

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

HYTTOMRÅDE OCH FOSSIL ÅKER I

MARIEDAMM

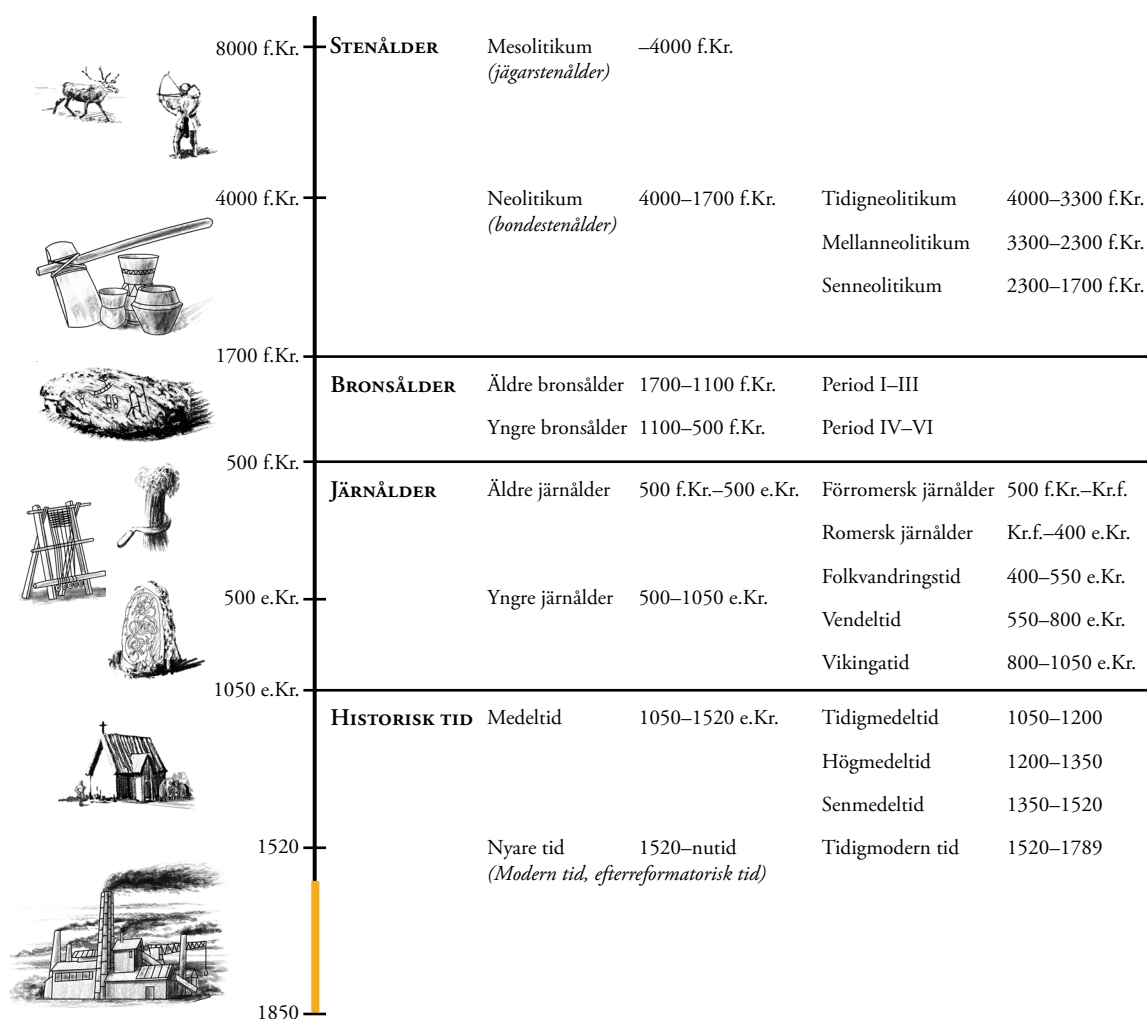
Arkeologisk förundersökning inför utbyggnad till dubbelspårig järnväg mellan Dunsjö–Jakobshyttan. Fastigheter Södra Björnfall 2:13 och Önnabo 2:2, Lerbäck socken, Askersunds kommun, Örebro län

ANDERS BORNFALK BACK

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:3209

ARKEOLOGISK PERIODINDELNING

ANTI-KVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, t.ex. fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING OCH SYFTE.....	7
GENOMFÖRANDE OCH METOD	7
DAMMENS HYTTOMRÅDE – L1981:4328.....	9
Bakgrund och tidigare arkeologiska insatser	9
Åtgärder.....	10
Resultat.....	11
FOSSIL ÅKER – L1981:4037	19
Bakgrund och tidigare arkeologiska insatser	19
Åtgärder.....	20
Resultat.....	20
EVENTUELLA STENSÄTTNINGAR	
– L1979:1671, L1979:1672 OCH L1979:1673	28
Bakgrund och tidigare arkeologiska insatser	28
Åtgärder.....	29
Resultat.....	29
UTVÄRDERING	31
L1981:4328 – Hyttområde.....	31
L1981:4579 – Småindustriområde	32
L2019:354 – Stridsvärn	33
L1981:4037 – Fossil åker.....	33
L1979:1671, L1979:1672 och L1979:1673 – Eventuella stensättningar.....	33
SLUTSATS	34
REFERENSER	36
Litteratur	36
Kartor.....	36
Arkivhänvisning.....	37
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER.....	38
Bilaga 1. Schakttabell – Hyttområde.....	39
Bilaga 2. Schakttabell – Fossil åker.....	40
Bilaga 3. Kontexttabell – Hyttområde.....	41
Bilaga 4. Kontexttabell – Fossil åker.....	45
Bilaga 5. Fyndtabell	47
Bilaga 6. ¹⁴ C-analys.....	48
Bilaga 7. Inventeringsobjekt.....	49
Bilaga 8. Översättningstabell.....	50

Figur 1. Undersökningsområdena utmärkta på Terrängkartan. Skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Efter beslut från Länsstyrelsen i Örebro län utförde Arkeologikonsult under hösten 2018 en arkeologisk förundersökning vid Mariedamm, Lerbäck socken, Askersunds kommun, Örebro. Uppdraget bestod i att skapa underlag till länsstyrelsens beslutsprocess inför Trafikverkets planerade dubbelspårsutbyggnad av järnvägen mellan Dunsjö–Jakobshyttan. Exploateringsområdet skulle komma att beröra lämningar efter Dammens hyttområde, fossil åkermark samt tre eventuella stensättningar.

Förundersökningen kunde fastställa närvaro och utbredning av lämningar kopplade till Dammens hytta i form av två husgrunder och en smidesmiljö. Den fossila åkern inom undersökningsområdet bedöms som upptagen under tidigmodern tid och de tre eventuella stensättningarna konstaterades utgöra röjningsrösen tillhörande samma åkermark.

INLEDNING OCH SYFTE

Hösten 2018 utförde Arkeologikonsult en arkeologisk förundersökning inom fastigheterna Södra Björnfall 2:13 och Önnabo 2:2, Lerbäck socken, Askersunds kommun, Örebro län (figur 1). Anledningen var Trafikverkets planerade dubbelspårsutbyggnad av järnvägen mellan Dunsjö och Jakobshyttan där exploateringsområdet skulle komma att beröra Dammens hyttområde i Mariedamm (L1981:4328) samt fossil åkermark (L1981:4037) och eventuella stensättningar (L1979:1671, L1979:1672 och L1979:1673) vid Skeppsjön ca 1,5 kilometer söder därom.

Syftet med förundersökningen var att skapa ett underlag till länsstyrelsen i deras beslutsprocess kring att ge eventuellt tillstånd till att ta bort delar av

dessa fornlämningar. Detta skedde genom att fastställa de berörda lämningarnas karaktär, datering, utbredning, komplexitet och fyndsammansättning. För varje förundersökningsobjekt innefattade detta ett antal konkreta åtgärder vilka redovisas nedan. Resultaten skulle vidare ligga till grund för en bedömning av lämningarnas vetenskapliga kunskapsvärde och i vilken mån en eventuell arkeologisk undersökning skulle bidra till ny och meningsfull kulturhistorisk kunskap. Beställare var Trafikverket och förundersökningen genomfördes efter beslut av länsstyrelsen i Örebro län (431-1174-2018).

RAÄ-nr tillhörande det tidigare använda Fornminnesregistret (FMIS) presenteras i bilaga 8.

GENOMFÖRANDE OCH METOD

En kartanalys genomfördes på samtliga förundersökningsobjekt utifrån olika förutsättningar. För Dammens hyttområde hade en grundlig kart- och arkivstudie redan utförts vid utredningens etapp 2 (Björklund 2018). Vid förundersökningen sammanställdes därför endast relevanta kartor från denna genomgång som grund inför fältinsatsen. Kartanalysen av den fossila åkern utgick från Lantmäteriets digitala samling av historiska kartakter. De kartor som bedömdes relevanta utifrån undersökningens syfte rektifierades mot modernt kartmaterial för att i en

GIS-miljö möjliggöra jämförelser mellan påträffade områden av fossil åker och marknyttjandet på platsen under tidigmodern tid. Vid gynnsamma tillfällen kan denna metod bidra till bestämningen av när ett område togs upp för odling, under hur lång tid det brukades och när åkern sedermera avvecklades. Likaså platsen för de tre eventuella stensättningarna ingick i kartanalysen. Även om det utifrån historiska kartor inte går att fastställa huruvida en konstruktion utgör en stensättning eller ej kan en analys av historiskt marknyttjande på platsen bidra till förståelsen

hur människor under senare tid kan ha påverkat miljön i området, till exempel genom stenröjning inför odling, vilket indirekt kan ge underlag till bedömning av den specifika konstruktionen.

En mindre arkivanalys genomfördes dels med syftet att fastställa ålder på den numera övergivna gården Skepphult väster om den fossila åkern, dels för söka information om industriområdet som anlades på platsen för Dammens hytta när denna hade avvecklats. För dessa ändamål granskades jordeböckerna i Riksarkivet digitala forskarsal samt handlingar i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Vid inventeringen av den fossila åkern användes en handburen GPS som utöver information om dagens markförhållanden och fastighetsgränser även laddats med högupplöst höjddata (Lidar), vilket gav noggrann topografisk information om varje specifik plats inom undersökningsområdet redan i fält. Vid inventering av fossila åkrar kan detta vara särskilt användbart då tät undervegetation ibland försvårar bedömningen av markens karaktär, men vilken ofta framstår tydligare i Lidar-data. Jordsond användes för att kunna konstatera odlingshorisonter och stenförekomst under marknivå. Vid karteringen av industrilämningarna användes en RTK-GPS med ett medelfel på 0,02 meter. I denna fas användes även drönare för fotografering av konstruktionerna för att på ett illustrativt sätt kunna redovisa dess plats i landskapet vid rapporteringen.

Vid schaktningen användes två grävmaskiner av olika storlek (12 ton och 6 ton), anpassade efter terrängens varierande karaktär. Då det inför förundersökningen var oklart om och i så fall var lämningar efter Dammens hyttverksamheten fanns bevarade placera schakten jämt fördelade över hela undersökningsytan. Vissa ytor var inte tillgängliga för grävmaskin dels på grund av säkerhetsavståndet från järnvägen (fyra meter på vardera sida) och dels eftersom slaggvarp upp mot fem meter höga täckte vissa delar av området. När väl lämningarnas rumsliga avgränsning fastställts utvidgades och förtätades schakten vid dessa i den mån det var nödvändigt för att undersökningens syfte skulle kunna uppnås. Vid schaktningen av den södra delen av den fossila åkern L1981:4037 placerades schakten inom tre mer flacka ytor som framstod som möjliga lägen för andra aktiviteter än odling. Schaktningen av ytan kring de eventuella stensättningarna sammanföll delvis med

den norra delen av den fossila åkern. Dessa schakt placerades så att de tillsammans med de sökschakt som togs upp vid utredningen etapp 2 skulle täcka in hela den strandzon mot Skeppsjön i öst där det potentiellt skulle kunna finnas flera möjliga gravar.

Samtliga kontexter mättes in med RTK-GPS och dokumenterades i skrift på digital kontextblankett, för att sedan föras över till dokumentationsprogrammet SiteWorks. Undersökningsgraden vid Dammens hytta varierade beroende på typ av lämning. Husgrunder och andra konstruktioner karterades och dokumenterades i skrift och med fotografi, nedgrävningar sektionsundersöktes och lager sondades eller undersöktes med provrutor. Röjningsrösen sektionsundersöktes till hälften med stöd av grävmaskin och profilen dokumenterades med sektionsritning och fotografi. Därefter undersöktes kvarvarande halva för att kontrollera förekomsten av eventuella lämningar under denna del av röset. De eventuella stensättningarna undersöktes för hand med single context för att på så sätt öka chansen att identifiera eventuella inre konstruktionsdetaljer eller faser i uppbyggnad, samt för att påträffa fynd och material för datering i säkra kontexter. Lodfotografi togs för varje undersökt kontext.

Samtliga kontexter samt jorden i schakten metalldektekterades. Även ytan som togs upp i schakt runtomkring de undersökta röjningsrösen och eventuella stensättningarna detekterades med syfte att påträffa eventuella föremål som skulle kunna ge indikationer på funktion och datering av konstruktionerna.

Material för två ^{14}C -prover samlades in från varje röse med strategin att det ena skulle datera konstruktionsfasen, till exempel röjning av marken inför odlingen, och det andra brukningsfasen, det vill säga odlingshorisonten. Flera källkritiska faktorer fanns att ta hänsyn till både vid provtagning och tolkning av resultaten. Att provet tas i en säker kontext avgörande, till exempel under en av de understa stenarna i ett röse som läst provet för senare aktivitet. Även i dessa fall finns dock risken att materialet härrör från en annan aktivitet än odlingen. Vid datering av odlingshorisonter som inte är låsta finns dessutom alltid risken att provet inte representerar den aktuella brukningen utan en tidigare eller senare aktivitet i närområdet. Ju fler rösen och odlingsytor som provtas desto säkrare blir resultaten, och avvikande resultat kan gallras bort.

Här bör även de lokalhistoriska efterforskningar nämnas som Mariedamms förening genomfört på industrilämningarna vid hyttområdet (publicerade på Bygdeband.se). Det är utifrån dessa handlingar

som de karterade husgrunder kunnat funktionsbestämmas. De utgör även användbara utgångspunkter vid eventuella djupare analyser av arkivbestånd rörande industrilämningarna.

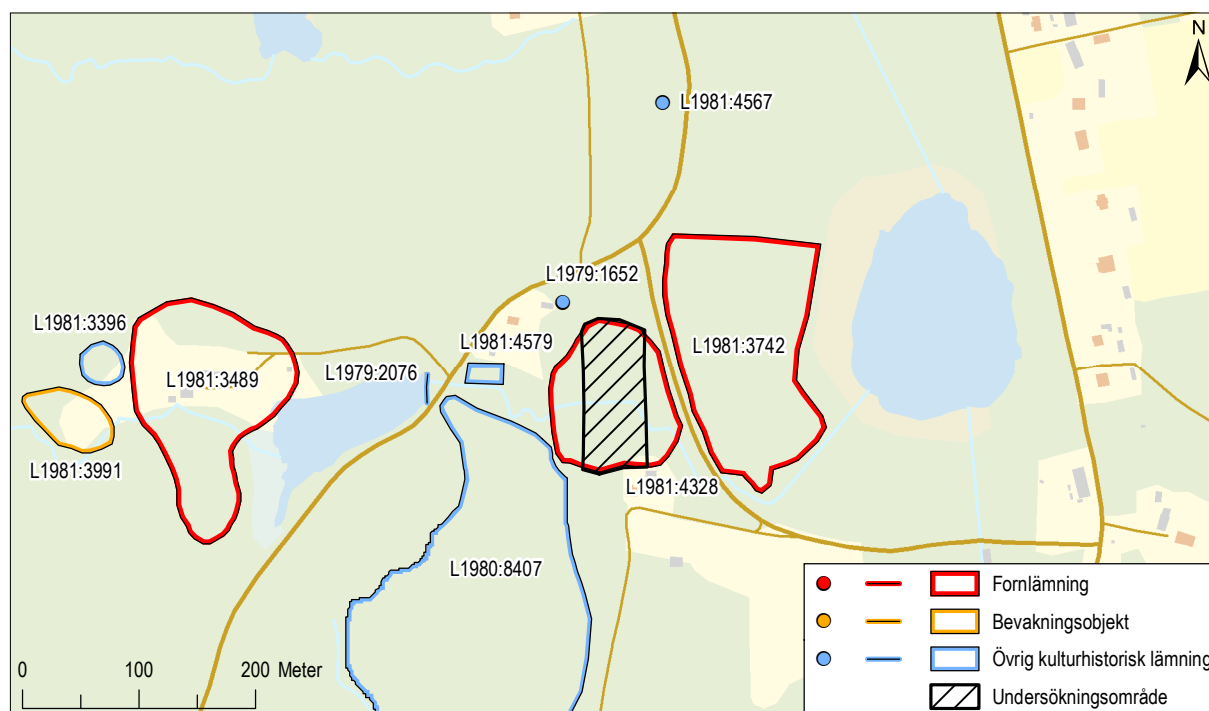
DAMMENS HYTTOMRÅDE – L1981:4328

Bakgrund och tidigare arkeologiska insatser

Dammens hyttområde låg ett hundratal meter söder om Mariedamms bebyggelse (figur 2). Förundersökningsområdet uppgick till 6 700 m² men på grund av järnvägen som skar ytan i nord-sydlig riktning, samt dess säkerhetszon om 4 meter på vardera sida, blev den egentliga undersökningsytan ca 5 000 m².

Terrängen på platsen karakteriserades av en förhållandevis brant östsluttning samt det delvis reglerade vattendrag som länkade samman sjön Trehörningen i väster med den mindre sjön Stora Billingen i öster. Med de naturliga förutsättningarna med vattnet och sluttningen, samt närheten till ett flertal järnfyndigheter, fanns på platsen de komponenter som behövdes för tidigmodern hyttverksamhet.

Dammens hytta etablerades av bergsmän, antingen 1650 eller 1651, cirka 300 meter nedströms från den redan 1636 uppförda Trehörnings hytta (Waldén 1947, s. 142, Sahlstedt 1997 [1825], s. 72). Det finns uppgifter om att Dammens hytta vid ett flertal tillfällen byggdes om (1729 och runt 1780) och restaurerades (1802 och 1809) innan järnvägen mellan Hallsberg–Mjölby drogs fram över platsen på 1870-talet, och hyttan avvecklades (Waldén 1947, s. 143–144, Bygdeband). Den sista tackjärnsutvinningen skedde dock redan 1844 och de lösa masugnsinventarierna såldes på 1850-talet (Bygdeband). Väster om järnvägen och delvis på det gamla hyttområdet uppfördes därefter ett mindre industriområde och grunderna efter flera byggnader är synliga än idag. Se även den arkeologiska utredningen etapp 2 för en ingående beskrivning av Mariedamm under historisk tid (Björklund 2018, s. 9ff, 18–19).

Figur 2. Undersökningsområdet och närliggande lämningar vid Dammens hyttområde. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:6 500.

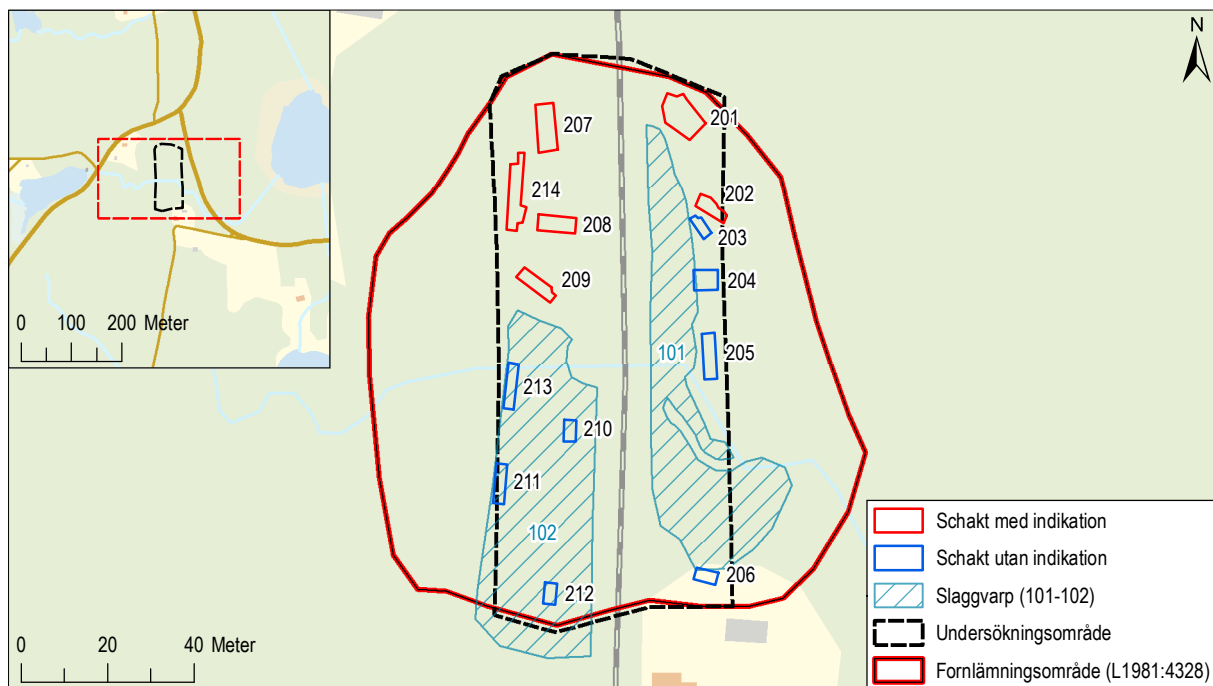
Figur 3. På 1870-talet anlades järnvägen tvärsöver hyttområdet och ett mindre industriområde växte istället fram på platsen, vars delvis överväxta husgrunder kan anses till höger i bilden. Stora varp av masugnsslagg kantade rälsen och var innan förundersökningen de enda kända spåren efter järnframställningen. Foto från nordnordöst. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

Det närliggande Trehörnings hyttområde (L1981:3489) är med sin restaurerade masugn, vattenhjulhus, tackjärnsmagasin, bodar och förråd idag ett populärt utflyktsmål och uppvisar de konstruktioner och byggnader som av allt att döma borde ha funnits även vid Dammens hyttområde. Inför förundersökningen var dock verksamheterna vid Dammens hytta endast belagda genom arkiv- och kartuppgifter. Det var följaktligen oklart om lämningar efter hyttverksamheten fanns bevarade under marknivå eller om de totalförstörts vid anläggandet av järnvägen på 1870-talet. Vid den arkeologiska utredningen etapp 2 slogs det fast att husgrunden (L1979:1652) strax nordväst om det registrerade hyttområdet var en yngre byggnad och ej tillhörde hyttan. Hyttområdets utbredning i Kulturmiljöregistret (KMR) baserades dels på kartuppgifter och dels på de enorma slaggvarp som kantade järnvägen. Öster om nuvarande begränsning identifierades vid den arkeologiska utredningen etapp 1 ett boplatsläge som vid etapp 2 utredningsgrävdes (Pettersson 1996, s. 35–36, 72; 1997, s. 10–11). Utöver att påträffa en neolitisk boplats (L1981:3742) noterades även förekomst av sot och slagg i marken, vilket antydde att hyttans aktivitetsområde sträckte sig utanför nuvarande begränsning i denna riktning.

Åtgärder

Utifrån det övergripande syftet så ingick i uppdraget att:

- Fastställa om lämningar efter hyttverksamheten fanns bevarade, vilken utbredning de hade inom undersökningsområdet, samt vilken bevarandegrad de uppvisade.
- Tolka vilka aktiviteter som avsatt lämningarna, vilket inkluderade en bedömning av fyndfrekvens och -typ, samt vilken tidshorisont de avspeglade.
- Identifiera övriga lämningar inom undersökningsområdet. I detta ingick att kartera och beskriva konstruktionerna tillhörande den industriella verksamhet som efterföljde hyttan.

Figur 4. Det var i norra delen av undersökningsområdet som lämningar efter hyttverksamheten påträffades. Södra delen hade endast använts som avfallsdeponi för slaggen från masugnen. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 750. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:15 000.

Resultat

Totalt 14 schakt med en sammanslagen area på 406 m² togs upp inom undersökningsområdet (figur 4). Detta motsvarade ca 8 % av undersökningsytan (exklusive ytan som upptogs av järnvägen och dess säkerhetszon). Lämningar efter aktiviteter från tre faser kunde konstateras på platsen: hyttlämningar från 1700-talet (fas 1), industrilämningar från andra halvan av 1800-talet (fas 2), samt ett stridsvärn från mitten av 1900-talet (fas 3). Se bilaga 1 och 3 för ingående beskrivningar av schakt och kontexter.

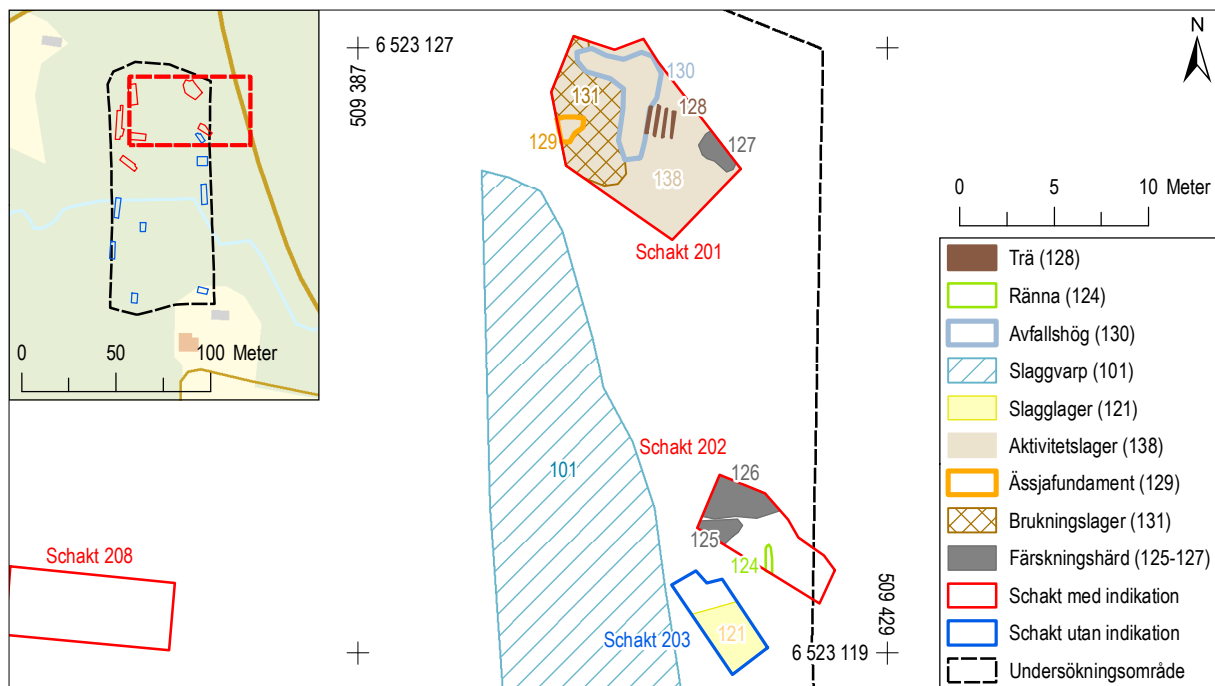
Fas 1. Hyttverksamhet

Påträffade konstruktioner och kulturlager från hyttverksamheten framkom i området norra del, på båda sidor om järnvägen. Dessa kunde identifieras som två husgrunder och en smidesmiljö. I söder täcktes marken av upp mot 3 meter tjocka lager av masugnsslagg (121) med varp (101) upp mot 5 meter höga. Väster om järnvägen har slaggen använts för att terrassera (102) den naturliga sluttningen, sannolikt i ett senare skede (se fas 2). Utöver en re-

Figur 5. Närapå tre meter tjocka slaggmassor (121) täckte den ursprungliga marknivån i södra delen av undersökningsområdet. Schakt 205 i bild. Foto från sydväst.

cent nedgrävning (123) i södra änden av massorna framkom inga kulturindikationer under slaggmassorna i något av schakten. Detta talar för att denna yta i en tidig fas av hyttverksamheten upptogs som deponi för slaggavfallet från masugnen (figur 5).

Figur 6. Plan över smidesmiljön som framkom öster om järnvägen, skala 1:400. I schakt 203 identifierades norra begränsningen för slaggmassorna som täckte den södra delen av undersökningsområdet. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:4 000.

Smidesmiljön framkom öster om järnvägen och bestod av en stenkonstruktion tolkad som ett ässjafundament (129) med ett omkringliggande aktivitetslager (131) (figur 6 och 7). En avfallshög av värmepåverkad sten och slagg (130) tolkas som restprodukt från ässjan och tre nedgrävningar (125, 126, 127) fyllda med skärvsten och slagg tolkas som möjliga färskningshärdar (figur 8). Även en ränna (124)

fanns i anslutning till härdarna. Ingen tydlig huskonstruktion påträffades men ett antal något större stenar i rad i kanten av avfallshög 130 skulle kunna utgöra en rest av en stensyllsgrund till en byggnad för smedjan (se figur 7). I anslutning framkom en mindre yta med svaga färgningar efter bräddor (128) vilka då skulle kunna utgöra spår efter trägolvet.

Figur 7. Smidesmiljön med ässjafundamentet, brukningslagret och skärvstensvallen till vänster i bild. Träplankorna kan anas som parallella stråk mot det underlagande aktivitetslagret. Till höger i bild är en av de möjliga färskningshärdarna. Foto från sydsydöst.

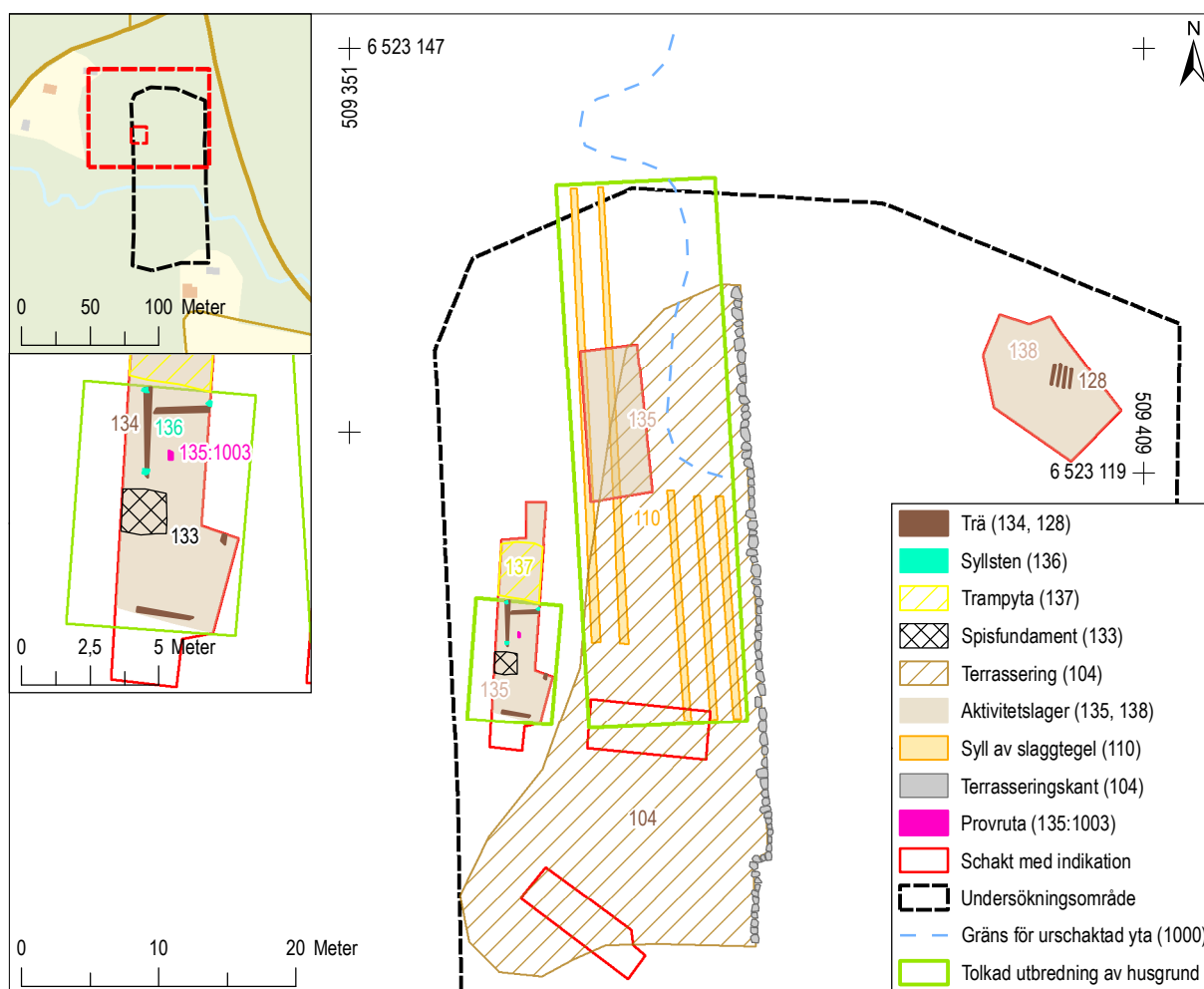

Figur 8. De möjliga färskningshärdarna var fyllda av skörbränd sten och slagg. Marken omkring hade färgats röd av hettan. Lodfoto från sydväst.

Smedjan hade anlagts på ett yttäckande 0,35 meter tjockt skiktat kol- och sotbemängt lager (138) som utgjorde ackumulerade rester efter tidigare faser av hyttverksamhet. Detta lager var i stort sett identiskt med lager 135 på västra sidan av järnvägen och dessa kontexter tolkades ursprungligen ha utgjort samma lager innan de separerades av järnvägen. Smält järn i olika storlekar framkom i aktivitetslager 131 vid ässjan och stärkte tolkningen att man här bearbetat järn. I avfallshögen påträffades vid rensning ett obränt revben av får/get, vilket kan utgöra matrester, och i ytan av en av färskningshårdarna framkom en mindre järnspik. Fynd av en kritpipa framkom i ässjafundamentet vid rensning och kunde dateras till 1700-tal. Ett kolprov av grankvist (125.353) från en av färskningshårdarna ¹⁴C-daterades till Cal 1720–1820 e.Kr. (57,8 % sannolikhet) eller Cal 1660–1820 e.Kr. (75,3 % sannolikhet) (bilaga 6). Detta, tillsammans med pipan, antyder att smedjan

tillhörde ett senare skede av hyttverksamheten, möjligen uppförd vid någon av de två ombyggnationer som utfördes 1729 och på 1780-talet. Platsen med de påträffade smideslämningarna avgränsades i väster av järnvägen med sin säkerhetszon och i söder av schakt utan lämningar. Mot öster och norr fortsatte lämningen utanför undersökningsområdet.

Väster om järnvägen framkom en grundläggning till en närapå 40 meter lång byggnad (110) i form av fem nedgrävda murar uppbyggda av slaggtegel (figur 9). Den naturliga östslutningen hade vid byggnaden byggts upp av terrasseringsmassor begränsade av en kallstensmur i öster (104), och grundmurarna till hus 110 var delvis nedgrävda i dessa massor. Inget golv- eller aktivitetslager framkom i husgrunden som skulle kunna bidra till tolkningen av denna men en möjlighet är att en byggnad av denna storlek skulle kunna ha fungerat som ett magasin, möjligen för

Figur 9. Väster om järnvägen framkom två husgrunder och en terrassering med stensatt kant, skala 1:550. Detalj över den västra husgrunden, skala 1:275. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:5500.

Figur 10. Spisfundamentet. Foto från norr.

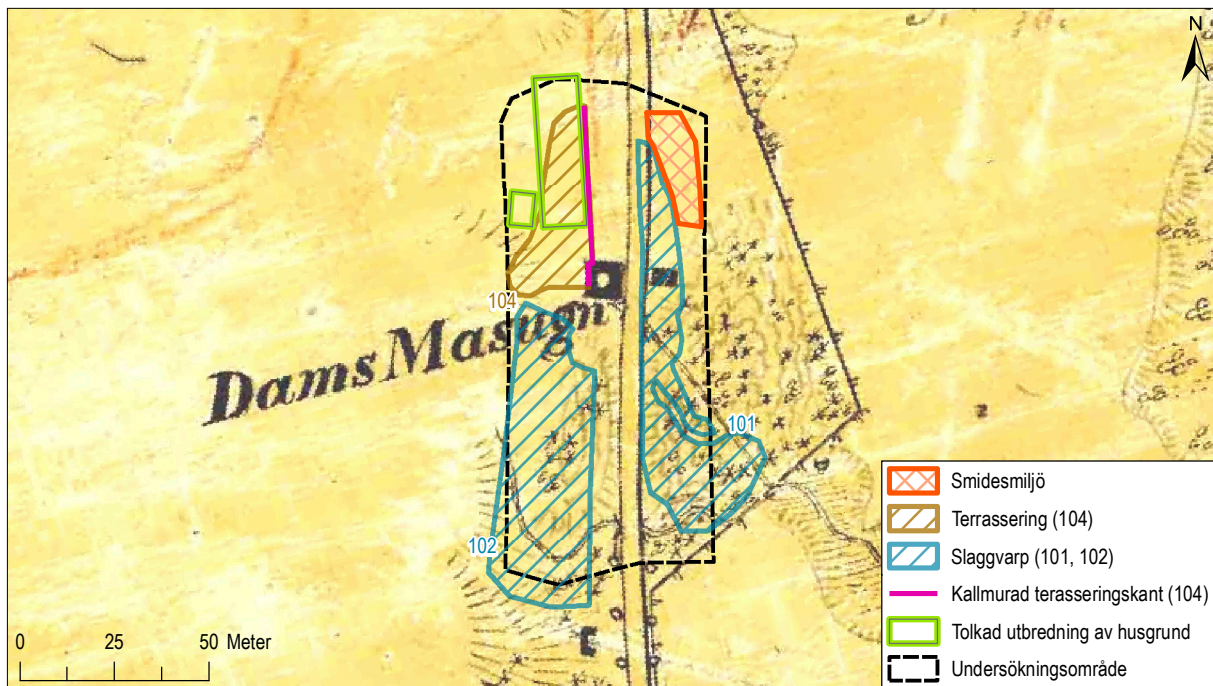
tackjärn, stångjärn eller kol. Upp till tre meter höga slagghvarp (102) fanns i södra delen av undersökningsområdet. Strax väster om hus 110 framkom rester efter en husgrund i form av trägolvraster (134) anlagda på innersyllstenar (136). En stenkonstruktion tolkades som ett spisfundament (133) och ett grusig lager i anslutning till dess norra gavel utgjorde ett möjligt tramlager (137) (figur 10). Närvaron av spisen tyder på hushållsnära funktion, möjligen som säsongsbostad för verksamma i hyttan. Alla kontexter överlagrade ett yttäckande lager (135) bestående av flera horisonter av sand, kol och sot som tolkades ha avsatts vid äldre faser av hyttverksamheten. Detta lager påminde som nämnts om lager 138 öster om järnvägen vilka sannolikt utgjort samma kontext innan järnvägen anlades tvärsigenom hyttan. Tidsbestämningen av dessa byggnader försvåras av att inga fynd påträffades och att ingen kontext bedömdes som säker för insamling av material för ¹⁴C-datering. En indikation till datering kan dock fås genom valet av slaggtegel som byggnadsmaterial för hus 110. Slaggtegelstenar skapades genom att slaggen tappades i rektangulära formar direkt från masugnen, och som när de stelnat tillsammans med murbruk användes som byggnadsmaterial (figur 11). Denna teknik infördes från England vid mitten av 1700-talet bland annat som ett sätt att spara på timmer, som då skulle vara förbehållet järnframställningen (Gunnarsson 1994). En möjlighet är alltså att byggnad 110, och terrassering 104 som den uppfördes på, konstruerades vid 1780-års ombyggnad

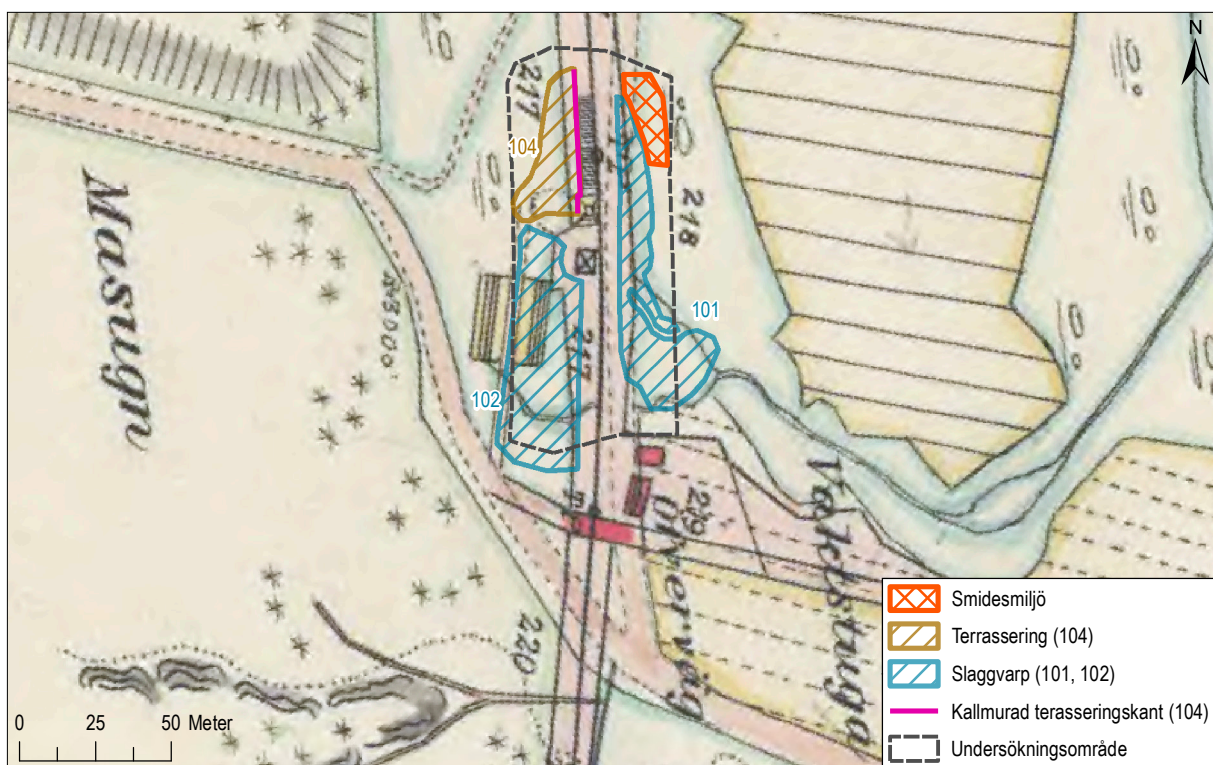
Figur 11. Grundmurarna i hus 110 var uppbyggda med slaggtegel och lagda i terrasseringsmassor 104. Foto från öster.

tion av hyttan belagd i arkiven (se ovan). Detta stärks av de stratigrafiska förhållandena där lager 135 och 138 tycks utgöra en äldre fas av hyttverksamheten och de överlagrande byggnaderna och smidesmiljön öster om järnvägen en senare fas.

1842 års karta över Mariedamms herrgård är äldre än anläggandet av järnvägen och på den redovisades masugnen och ytterligare en byggnad på hyttområdet öst därom (figur 12). Platsen för masugnen sammanföll med korridoren där järnvägen sedermera drogs fram men platsen för den andra byggnaden ingick i undersökningsområdet. Ytan täcktes dock av den slagghvarp som kantade järnvägen och var följaktligen inte tillgänglig för schaktning vid förundersökningstillfället. Ett schakt placerades vid foten av slagghvarpen i anslutning till byggnadens östra gavel, utan att något av arkeologiskt intresse framkom. Det kan dock inte uteslutas att rester av byggnaden finns bevarade under slagghvarpen. På 1874 års järnvägs-karta redovisades ytterligare en byggnad söder om platsen för masugnen vilken inte fanns med på 1842 års uppmätning. En urschaktning kunde anas i de slagghmassor som kantade järnvägen i väster vid denna plats vilket sannolikt gjorts för att skapa utrymme för byggnaden (figur 13). Det antydde att konstruktionen på kartan var yngre än hyttverksamheten och därmed skulle kunna utgöra det vattentorn som ska ha uppförts i området för ångloken påfyllnad (Bygdeband).

Figur 12. På 1842 års karta redovisades masugnen och en byggnad öster om denna. Mot bakgrund av karta från 1842, skala 1:2000.

Figur 13. Den påträffade terrasseringen var uppbyggd längs med den konstruktion (ramp?) som utgår norrut från masugnen, vilket antyder att de var i bruk samtidigt. Konstruktionen söder om platsen för masugnen kan ha varit det vattentorn som försåg ångloken med vatten. Mot bakgrund av 1874 års järnvägs-karta, skala 1:2500.

Fas 2. Industrilämningar

Efter det att hyttverksamheten avvecklats på platsen under andra halvan av 1800-talet uppfördes olika industribyggnader vars kvarvarande grunder delvis låg inom undersökningsområdet, i söder på en terrasserad yta av slagghvarp 102 (figur 14). Lämningarna från denna fas innefattade två logar (106, 108), en såg (103) som drevs av en vattenturbin (105) samt en kättingsmedja (113). På platsen karterades även två broar (115, 119), vägsträckningar (116, 120), rester av fundament (117, 118) och ramp (109)

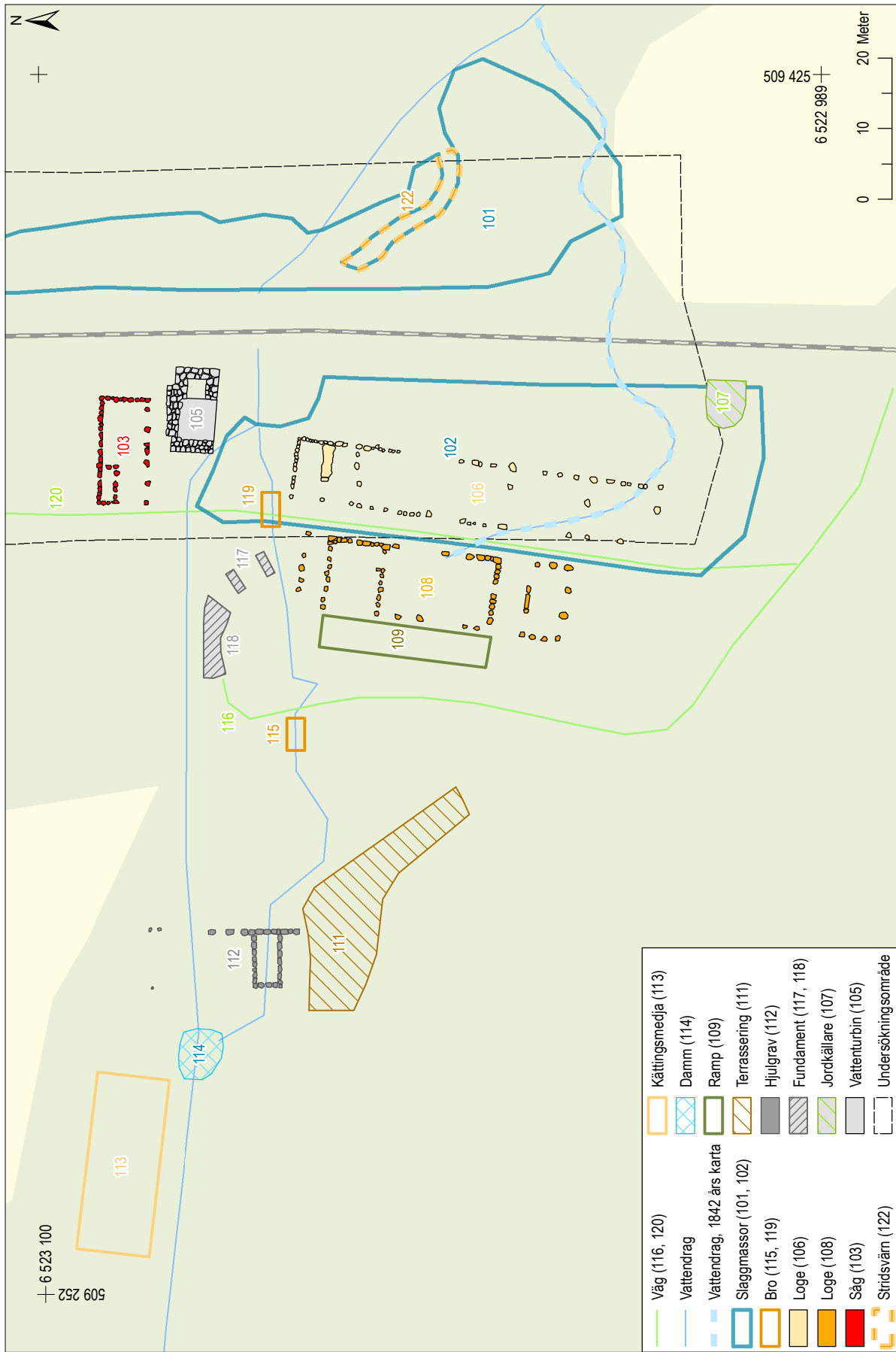
tillhörande ankningsgång till övervåningen av loge 108 (figur 15). En jordkällare (107) tillhörande banvaktarstugan låg i södra änden av förundersökningsområdet. Enligt uppgift ska det 1886 även ha uppförts ett gjuteri på platsen (Bygdeband). Enligt handlingar efter pastorn och författaren Linus Hellzon (1889–1975) var det byggnaden där kättingsmedjan 1889 etablerades som ett par år dessförinnan användes som gjuteri (Mariedamms förening). Samtliga grunder kunde därmed funktionsbestämmas (figur 16).

Figur 14. Grunder efter sågen och vattenturbinen. Slagghvarpen från hyttverksamheten hade i söder terrasserats inför uppförandet av logarna, vilka kan anas till vänster i bild. Foto från nordöst. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

Figur 15. Fundamenten (117) för anslutningen till logens (108) övervåning var uppbyggda av slaggtegel. Foto från nordöst.

Figur 16. Fas 2 utgjordes av lämningar efter ett mindre industriområde från andra halvan av 1800-talet. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:800.

Utöver byggnadslämningarna karterades även det reglerade vattendrag med damm (114) som var en viktig komponent i verksamheterna på platsen. Den södra åfåran utgjorde det ursprungliga vattendraget som drev masugnen. Längs denna, ett femtiotal meter väster om undersökningsområdet, hade en hjulgrav (112) med anslutande terrassering (111) vid någon tidpunkt konstruerats (figur 17). Dateringen av konstruktionen är utan undersökning svår att fastställa men det är möjligt att denna är densamma som den hjulgrav som 1816 ska ha uppförts i området för drivandet av ett tröskverk (Bygdeband). Den norra åfåran avleddes från det ursprungliga vattendraget vid dammen vid anläggandet av industribyggnaderna. Denna vattenränna gick rakt mot vattenturbinen som drev sågverket. En tredje åfåra redovisades på 1842 års karta över Mariedamms herrgård, men är idag inte synlig ovan mark (se figur 12). Denna gick söder om hyttområdet vid platsen för de båda logarna. Marken väster om loge 108 var vid förundersökningstillfället mycket vattenbemängd vilket indikerade att vattendraget kan ha löpt förbi denna plats.

Fas 3. Stridsvärn

Enligt information från lokalt boende hade Försvaret under beredskapstiden skyttegravar på ytan. Detta ligger även i linje med uppgifterna om att logarna (106 och 108) under andra världskriget använts som beredskapsförråd av militären (Bygdeband). I slaggvärpen (101) i södra delen av undersökningsområdet noterades att man med maskin schaktat ut ett drygt 20 meter långt parti där massorna lagts framför värpen i en 1,1 meter hög vall, och på så sätt skapat ett värn riktat mot nord-nordöst (se figur 16 och 18). Flera träd hade inför förundersökningen avverkats på denna konstruktion och antalet årsringar på dessa uppgick till mellan 66–69, vilket indikerade att konstruktionen togs ur bruk omkring år 1950 och därefter växtes över. Den sammanslagna bedömningen är att konstruktionen utgjorde ett skyttevärn uppförd som en del i försvaret av beredskapsförråden i logarna.

Figur 17. Den södra ån drev ett vattenhjul i hjulgrav 112, som kan anas till höger i bild. I anknötning till denna hade marken terrasserats (111), här till vänster i bild. Foto från ost-nordost.

Figur 18. Stridsvärnet (122) ingrävd i slaggvärp (101). Foto från nordnordväst.

FOSSIL ÅKER – L1981:4037

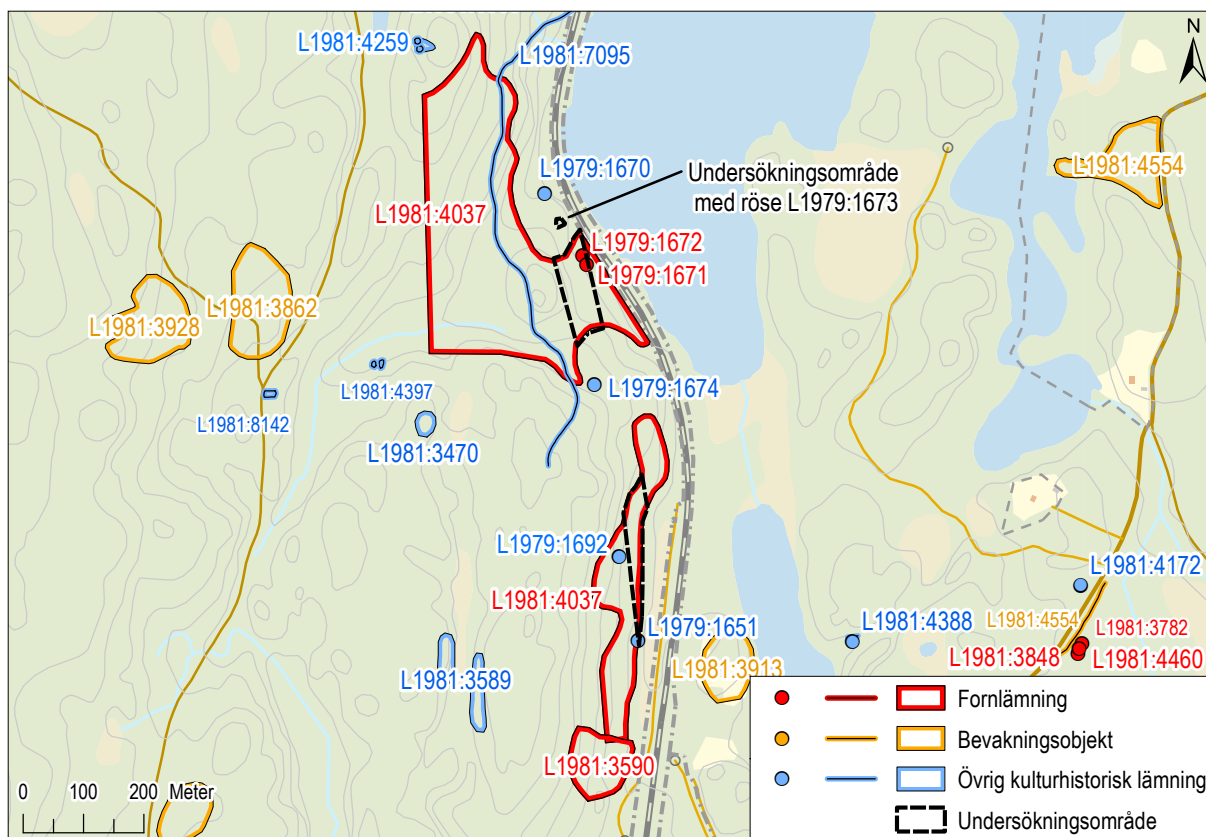
Bakgrund och tidigare arkeologiska insatser

Den fossila åkern låg vid Skeppsjön ca 1,5 kilometer söder om Mariedamms bebyggelse (figur 19). Den påträffades vid inventeringsmomentet i den arkeologiska utredningen etapp 1 (Pettersson 1996, s. 37–38, 75–76) och storleken på den registrerade ytan var 1 200x50–380 meter och bestod av röjningsrösen och stenröjda ytor. Åkern låg i förhållandevis kuperad skogsmark i en i regel östsluttande terräng, bitvis mycket brant. Fornlämningsområdet avgränsades mot norr, öster och söder, medan utbredningen mot väster fortsatte utanför då aktuellt utredningsområde (figur 20). Det bedömdes även att ytor inom området var lämpliga boplatsslägen och att vissa av rösena liknade stensättningar. Vid den arkeologiska utredningen etapp 2 fältinventerades och karterades delar av röjningsröseområdet och ett boplatssläge utredningsgrävdes (Björklund 2018, s. 12ff). Detta resulterade i att det registrerade området för den fossila åkern minskade och delades upp

i en nordlig och en sydlig del, då ytan däremellan saknade röjningsrösen och markförhållandena inte var lämpade för odling. Nu aktuellt förundersökningsområde var uppdelat på två ytor; den södra var 5 200 m² och den norra 8 000 m². Inom det södra förundersökningsområdet hade 14 röjningsrösen karterats vid etapp 2 och inom det norra två.

Figur 20. Undersökningsområdet vid Skeppsjön karakteriserades av en förhållandevis brant östsluttning. Foto från syd-sydöst. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

Figur 19. Undersökningsområdena och närliggande lämningar vid den fossila åkern och de eventuella stensättningarna. Åkerytan var inför förundersökningstillfället uppdelad i en nordlig och en sydlig del. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:12 500.

Åtgärder

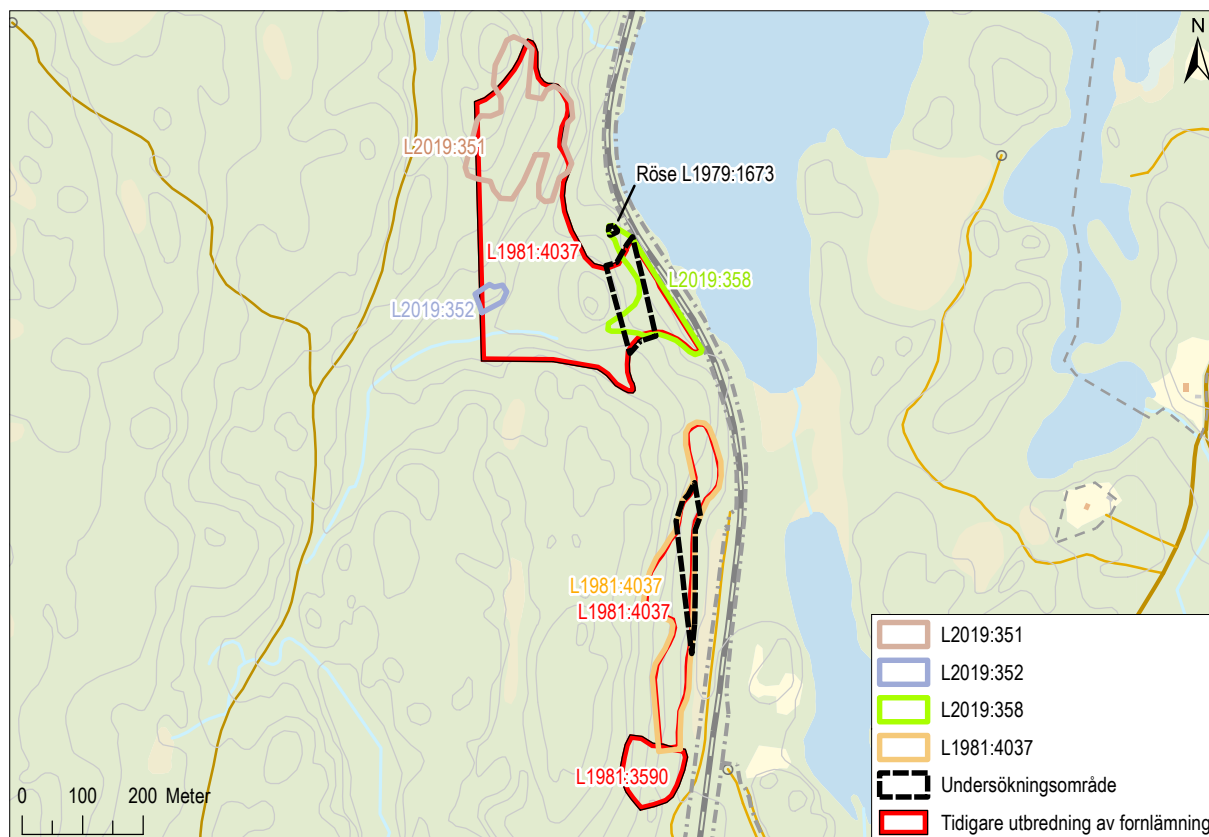
Utifrån det övergripande syftet så ingick i uppdraget att:

- Uppdatera den kartstudie som utfördes vid utredningen etapp 1, med syftet att tidsbestämma eventuella faser av brukande av den fossila åkermarken.
- Genom inventering avgränsa hela den fossila åkermarken, även utanför förundersökningsområdet, och fastställa olika faser genom att jämföra rösenas generella karaktär och plats i landskapet.
- Med sökschakt fastställa om boplatslämningar eller andra lämningar fanns inom det södra undersökningsområdet.
- Detaljbeskriva de vid utredningens etapp 2 karterade röjningsrösen som låg inom nu aktuellt förundersökningsområde, samt välja ut tre av dessa för undersökning – två inom den södra delen av lämningen och ett inom den norra.

Resultat

Avgränsande fältinventering

Fältinventeringen medförde att den fossila åkerns södra område utvidgades marginellt västerut. Insatsen inom det norra området resulterade i att det tidigare sammanhängande området kunde delas upp i tre distinkta ytor med röjningsrösen och stenröjd mark. Marken mellan ytorna lämpade sig bitvis mycket illa för odling – berg i dagen, storblockig terräng, vattensjuk mark och mycket branta sluttningar – vilket även gav en topografisk avgränsning av odlingsytorna (figur 21). Det södra området behöll lämningsnummer L1981:4037, men med ny utbredning och ny beskrivning i KMR. De tre nybildade ytorna i norr fick nya lämningsnummer i KMR: L2019:351, L2019:352 och L2019:358. Se bilaga 7 för ingående objektbeskrivningar.

Figur 21. Den nya utbredningen av områdets fossila åkermark efter inventeringsmomentet. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:12 500.

Åkrarna låg i stort sett i liknande lägen i landskapet där den kuperade moränmarken med uppstickande berghällar dominerade och naturligt flacka ytor och svaga sluttningar däremellan upptagits för odling. Undantaget var det södra området av L1981:4037 som låg i en mycket brant östsluttning (figur 22). Utformningen av de fossila åkrarna skilde sig dock något åt sinsemellan, vilket kan tyda på att de tillkommit under olika tider. De fossila åkrarna i norr och väster (L2019:351 och L2019:352) gav ett mer sentida intryck. Flera rösen var kala, vissa låg i rader längs kanten av odlingsytorna och många var stora och mätte upp mot 7–10 meter. Detta skiljde dem från de två åkrarna i öster (L2019:358) och söder (L1981:4037) där röjningsrösen var kraftigt övertorvade, mindre till ytan samt gav ett mer oorganiserat intryck i att de tycktes ligga mitt i den uppodlade ytan snarare än längs kanterna.

Undersökning av röjningsrösen

Som ett första steg detaljdokumenterades de röjningsrösen som framkom inom södra förundersökningsområdet vid utredningen. Ett av dessa hade skadats av en skogsmaskin (710). Ytterligare två (717 och 722) hade framkommit vid avverkningen inför förundersökningen. Det sammanslagna antalet bedömningsbara röjningsrösen inom södra undersökningsområdet uppgick därmed till 15 stycken. Informationen sammanställdes med syftet

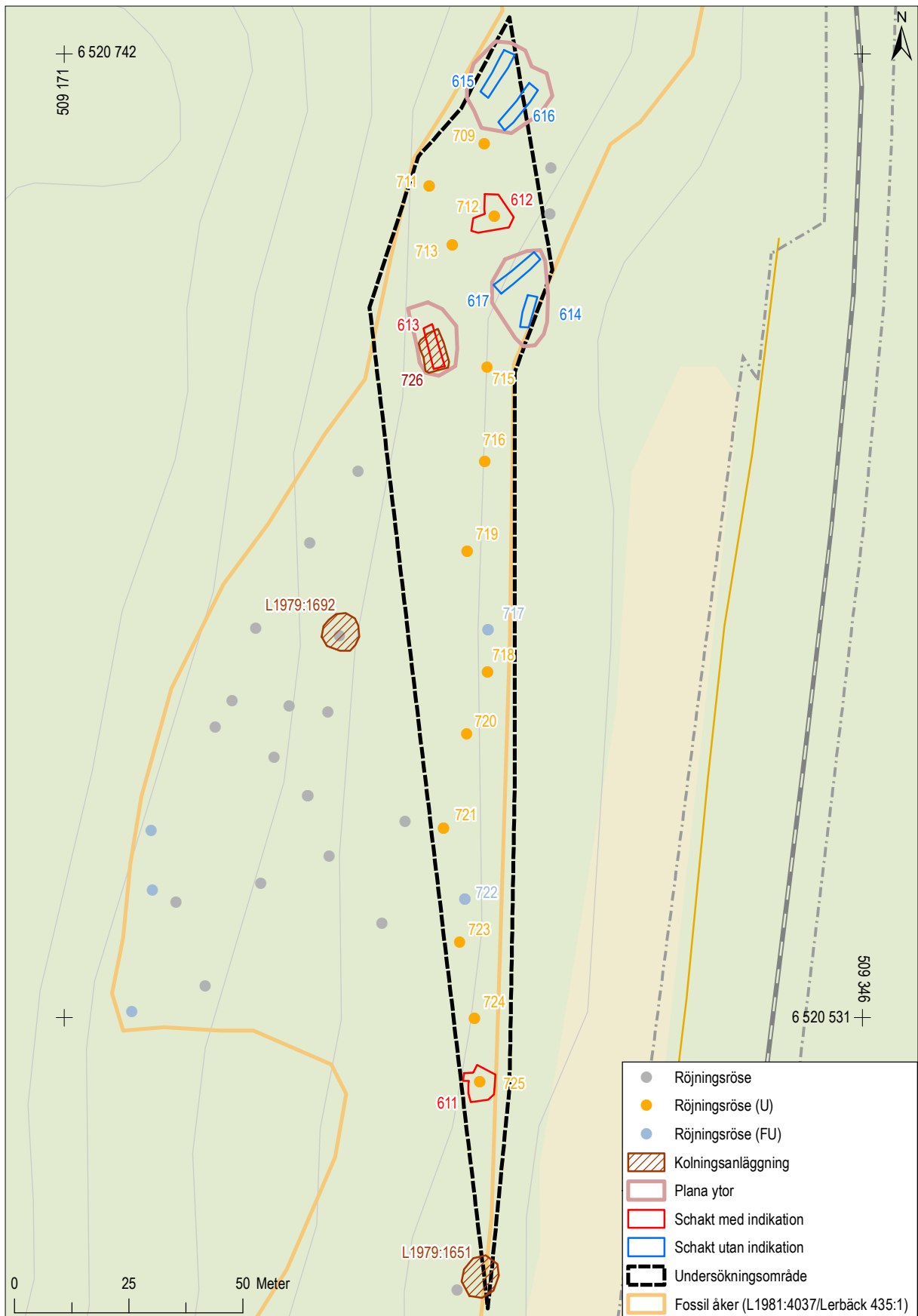

Figur 22. Den fossila åkern inom södra undersökningsområdet låg i en brant östsluttning. Foto från norr. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

att utifrån likheter och skillnader i storlek och form i plan, höjd, välvning och stenmaterial identifiera olika typer av rösen, vilket sedan kunde jämföras med den rumsliga spridningen. Hypotetiskt skulle olikheter i rösenas uppbyggnad kunna tyda på olika dateringar, vilket skulle ligga till grund vid valet av vilka två rösen som skulle undersökas. Sammanställningen resulterade i ett mönster där storlek i plan och stenstorlek framstod som intressanta faktorer, vilket även hade en viss korrelation med rumslig placering (figur 23). Röjningsrösen i söder tenderade att vara mindre till ytan men uppbyggda av ett större stenmaterial, i motsats till de som låg i norra delen av området som i regel var större men

Anl-nr	Minsta stenstorlek (m)	Största stenstorlek (m)	Vanligast stenstorlek (m)	Area i yta (m ²)	Area intervall	Form plan	Stentyp	Form profil	Höjd, max (m)
709	0,1	0,35	0,2	26,42	C	Rund	Rund	Flack	0,25
711	0,1	0,35	0,2	9,08	A	Rund	Rund	Välvd	0,4
712	0,1	0,5	0,2	26,42	C	Rund	Rund	Flack	0,35
713	0,15	0,4	0,25	26,42	C	Rund	Rund	Flack	0,2
715	0,15	0,85	0,35	25,52	C	Oregelbunden	Skärvig	Flack	0,25
716	0,25	0,35	0,3	4,91	A	Rund	Rund	Flack	0,2
717	0,1	0,4	0,25	3,14	A	Rund	Rund	Välvd	0,35
718	0,1	0,3	0,2	8,55	A	Rund	Rund	Flack	0,2
719	0,1	0,35	0,2	15,21	B	Rund	Rund	Flack	0,35
720	0,15	0,3	0,25	6,16	A	Oregelbunden	Rund	Flack	0,25
721	0,1	0,6	0,15	18,1	B	Oval	Rund	Flack	0,2
722	0,2	0,35	0,3	18,1	B	Oval	Rund	Flack	0,2
723	0,15	0,25	0,2	5,73	A	Rund	Rund	Flack	0,25
724	0,15	0,4	0,25	21,24	C	Rund	Rund	Flack	0,35
725	0,2	0,6	0,3	8,04	A	Rund	Rund	Flack	0,3

Figur 23. Baserat på karteringen valdes två röjningsrösen (markerade i rött i tabellen) ut för undersökning (712 och 725). Rösenas area bedömdes vid karteringen efter intervallen <15 (A), 15–20 (B) och >20 (C).

Figur 24. Röjningsrösen och schaktade ytor inom det södra undersökningsområdet. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1250.

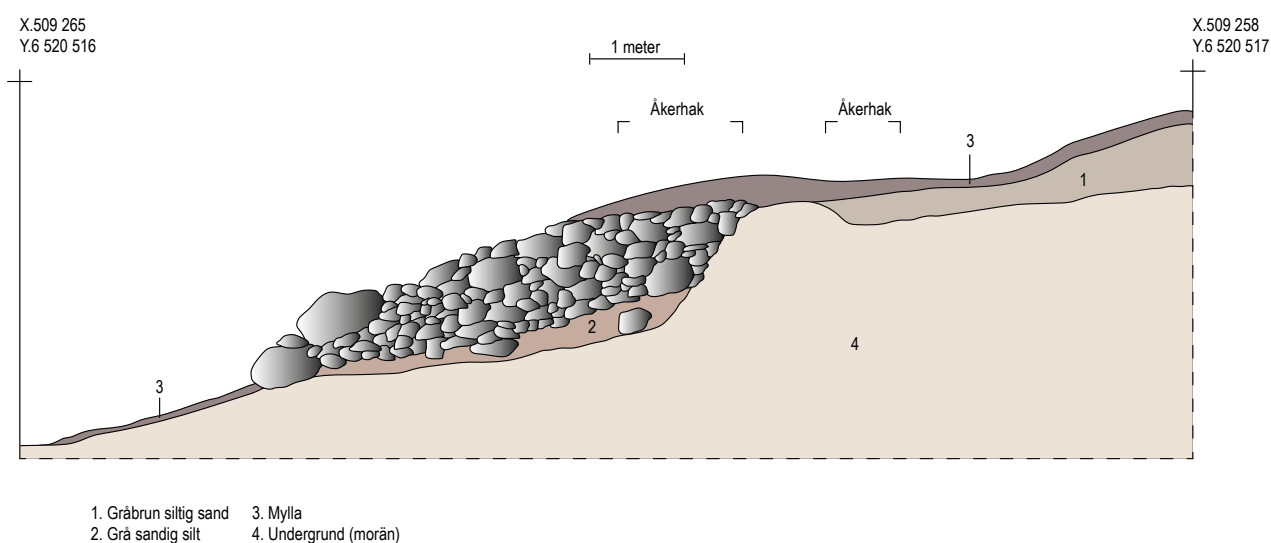

Figur 25. Röjningsröse 725 efter avtorvning. Foto från öster.

uppbyggda av mindre stenar (figur 24). Detta kan vara resultatet av en variation i den naturliga stenförekomsten i undergrunden, men kan även bero på att marken beretts för olika grödor och/eller under olika tider. Ett röse (715) framstod som avvikande genom dess oregelbundna form i plan, flakiga stenmaterial samt storlek på stenarna (upp mot 0,85 meter). Utifrån dessa mönster valdes ett röse ut för undersökning i den södra gruppen (725) och ett i den norra (712). Inom det norra undersökningsområdet undersöktes ytterligare ett röjningsröseröse (706) samt de två eventuella stensättningarna (se nedan). Se bilaga 4 för ingående beskrivningar av de specifika kontexterna.

Röjningsröse 725

Röset var kraftigt övertorvat och anlagt i en brant östsluttning (figur 25). I sektionen genom röjningsröset och omkringliggande yta framkom två mer plana ytor som förstärkts genom odling, med två tydliga åkerhak (figur 26). Röjningsröset var anlagt på en äldre odlingshorisont och bidrog till att stabilisera den övre odlingsytan, på vilken ytterligare en odlingshorisont identifierades. Två kolprover samlades in för ¹⁴C-datering: ett prov av gran togs under röjningsstenarna i den nedre odlingshorisonten (725.1896) och ett prov av björk från den övre odlingspåverkade jorden (725.1895). Odlingsjorden på den nedre ytan daterades till Cal 1650–1880 AD (75 % säkerhet) och den övre odlingshorisonten till Cal 670–870 AD (se bilaga 6). Utifrån tanken att dessa prover representerade olika faser i en sammanhängande odlingskontext så indikerade diskrepansen i dateringarna att ett av proven härrörde från en annan händelse än odling. I och med att kontexten för provet i den nedre odlingsytan var täckt av röjningssten, och därmed utgjorde den säkrare av de två, sågs dateringen till tidigmodern tid som mest rimlig. Detta låg även i linje med den stratigrafiska informationen att den nedre odlingen var den äldre av de båda (se ovan). Den förhistoriska dateringen tolkades därmed härröra från en annan händelse. Inget i fornlämningsmiljön i närområdet tydde på närvaro av aktivitet från yngre järnålder, så en möjlighet är att kolet var spår efter skogsbrand. Den sammanslagna bedömningen var därmed att odlingsröset utgör agrar verksamhet från tidigmodern tid.

Figur 26. Sektionsritning av röjningsröse 725, i skala 1:80. Sektion sedd från norr.

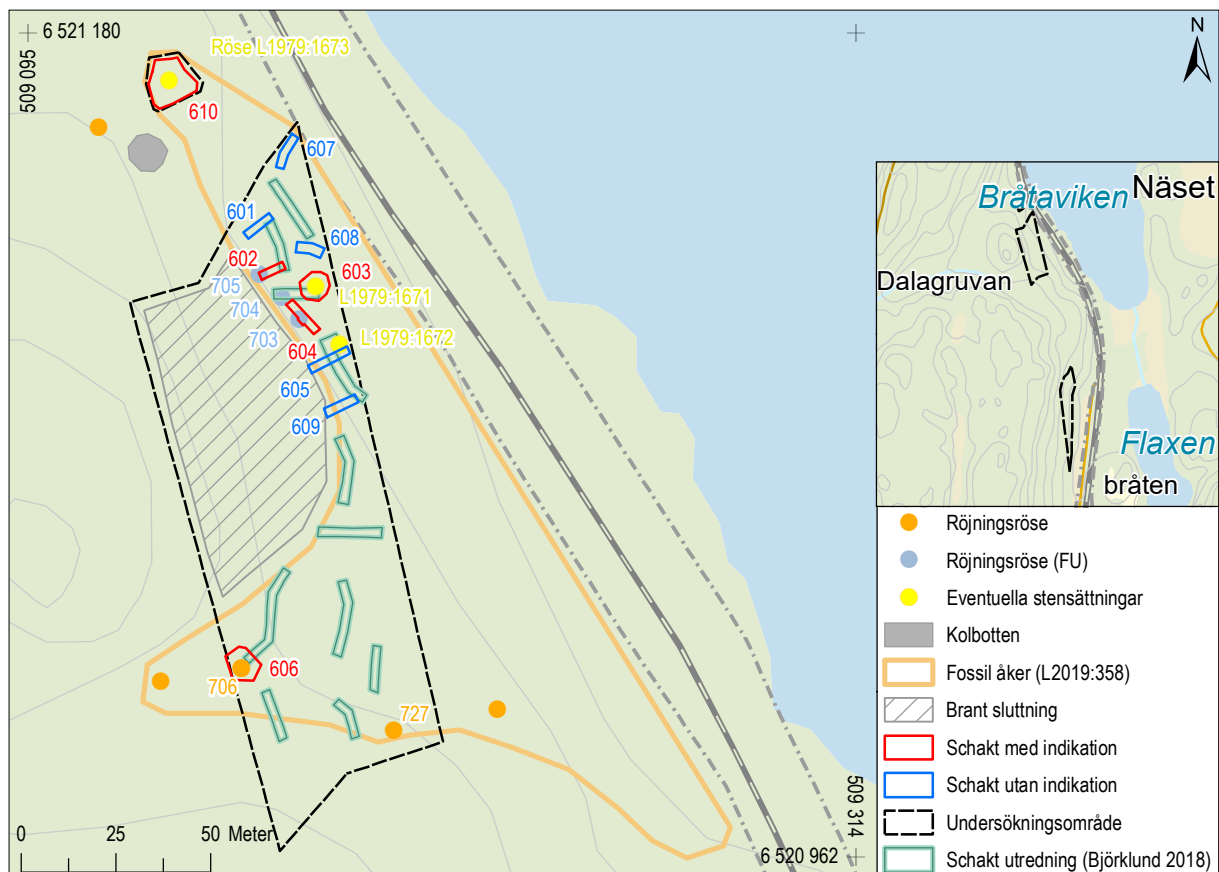

Figur 27. Röjningsröse 712 låg i en sydöstsluttning där den planare ytan i sydöst därom använts för odling (till höger i bild). Foto från söder.

Röjningsröse 712

Röjningsröset var anlagt vid foten av en sydöstsluttning som planade ut sydöst om röset (figur 27). Vid upptagande av sektionen framkom en odlingshorisont på denna mer flacka yta. Ett kolprov (björk) för ¹⁴C-datering samlades in från denna horisont (712.1935) och ett prov (björk) från undergrunden

under röjningsstenarna (712.1936), för att på så sätt fånga upp en konstruktionsfas och en bruksfas. Provet från odlingshorisonten daterades till Cal 1640–1810 AD (78,1 % säkerhet) och provet från jorden under röjningsstenarna till Cal 250–420 AD (se bilaga 6). Utifrån detta resultat konstaterades att det som i fält tolkades som en bruksfas var yngre än det material som samlades in från kontexten under röjningsstenen, vilket var att förvänta ur ett stratigrafiskt perspektiv. Dock var tidsrymden mellan dessa två dateringar alltför stor för att den äldre dateringen ska kunna kopplas till en röjningsfas inför odlingen. Detta, kombinerat med att inget i den kända fornlämningsbilden i närområdet indikerade att man odlat på platsen under äldre järnålder, resulterade i att den förhistoriska dateringen bedömdes som ej tillhörande odlingskontexten. Detta ger tolkningen att odlingshorisonten och då även röset härrör från tidigmodern tid, och därmed som i stort sett samtida med röjningsröse 725.

Figur 28. Övre: Röjningsrösen, de eventuella stensättningarna och schaktade ytor inom norra undersökningsområdet. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:2 000. Översikt med Fastighetskartan, skala 1:20 000.

Figur 29. Stenarna i röjningsröse 706 fyllde upp en större nedgrävning (707) med en kollins i botten, möjligen en kolningsgrop. Foto från väster.

Röjningsröse 706

Röjningsröset låg inom norra undersökningsområdet och var anlagt på en plan yta i en annars svag östsluttning (figur 28). Vid upptagande av sektionen konstaterades att röjningssten fyllt ut en större nedgrävning (707) som framkom under den centrala delen av röset (figur 29). En kollins i botten av nedgrävningen öppnade upp för en tolkning att denna utgjort en kolningsgrop som vid senare röjningsarbeten inför odling fyllts och täckts av sten. En odlingshorisont framkom på den fortsatt plana marken söder om röset. Ett kolprov (hassel) från odlingslagret (1000.1621) och ett från kollinsen (gran) i nedgrävning 707 (707.1623) samlades in för ¹⁴C-datering. Provet från odlingshorisonten daterades till cal 1660–1890 AD (77,7 % säkerhet) medan kolprovet från nedgrävningen fick en datering till cal 1210–1290 AD (se bilaga 6). Dateringarna föreföll rimliga där odlingen kunde tidsbestämmas till tidigmodern tid, likt odlingen vid röse 725 och 712, vilken hade föregåtts av medeltida kolning.

Sökschaktning efter boplatslämningar

I det södra undersökningsområdet identifierades tre ytor vars förhållandevis plana karaktär i den annars branta östsluttningen bedömdes som möjliga för andra aktiviteter än odling. Fem schakt togs upp inom ytorna vilket resulterade i en tidigare okänd kolmila (726) (se figur 24). I övrigt påträffades inget av arkeologiskt intresse. Det enda röjningsröse (715) som i jämförelsen mellan rösen framstod som avvikande låg i anslutning till kolmilan och tolkades därför som rester efter stenröjning av den yta som skulle användas för kolningen. Denna utgjordes till viss del av en vittrad bergsknalle vilket förklarade rösets flakiga stenmaterial och dess oregelbundna form då stenarna vräkts nerför berget snarare än lagts på hög.

Kart- och arkivanalys

På 1688 års karta över Lundbo härad (LMS S8:7) redovisades två bebyggelseenheter vid undersökningsområdet (figur 30), där det ena markerades som den numera övergivna gården Skepphult (Skephulta) (L1981:3862). I jordeböckerna för år 1649 framgick att Skepphult var ett kronohemman som skattebelades första gången 1635 men som år 1648 köptes av Louis de Geer (Riksarkivet, jordeböcker 1649). Den andra gårdsenheten öst därom namngavs inte och inga spår efter denna påträffades vid inventeringen. Enheten redovisades inte heller på någon yngre karta. En rektifiering av denna typ av kartor har dessutom ofta en hög osäkerhetsfaktor då skalan resulterar i en låg rumslig noggrannhet. Lämningar efter denna bebyggelse kan därmed finnas bevarade någonstans i närområdet men utanför undersökningsområdet. En annan möjlighet kan vara att grunderna efter gårdens byggnader låg i korridoren där järnvägen drogs fram på 1870-talet. Till viss del överensstämde dateringarna av den fossila åkern L1981:4037 tidsmässigt med denna bebyggelseenhet, men så länge den specifika platsen för gården är okänd är en sådan tolkning osäker.

Vid uppmätningen av 1782 års karta (LMM 18-ler-50) hade torpet Bråten med åkermark och äng etablerats vid sjön Flaxen ett femtiotal meter öster om södra undersökningsområdet. I protokollet till samma karta framgick att undersökningsområdena låg inom hagmark benämnd Södra hagen, som då ägdes av Mariedamm men brukades av Skepphult (figur 31). De två fossila åkrarna som vid inventeringen påträffades i nordväst (L2019:351 och L2019:352) låg då inom Skepphults ängsmark benämnd Norrängen. Att ingen åkermark redovisades på kartan tyder på att åkerstyckena upptogs efter uppmätningen, eller att åkern avvecklats och övergått till ängsmark vid kartans tillkomst under andra halvan av 1700-talet. Marknyttjandet var i stort sett densamma vid mitten av 1800-talet då Häradsekonomiska kartan uppmättes (RAK J112-55-1).

EVENTUELLA STENSÄTTNINGAR

– L1979:1671, L1979:1672 OCH L1979:1673

Bakgrund och tidigare arkeologiska insatser

Som nämnts ovan så bedömdes det vid utredningens etapp 1 att vissa av de stenrösen som ingick i den fossila åkermarken hade stensättningslika drag, och alltså skulle kunna utgöra gravar (Pettersson 1996). Vid sökschaktningen påträffades två stenrösen (L1979:1671 och L1979:1672) som delvis torvades av (Björklund 2018). Utifrån konstruktionsdetaljer (kantkedja), och närheten till en möjlig stensättning (L1979:1673), bedömdes även dessa som möjliga gravar. Konstruktionerna låg inom norra området av den fossila åkern på en strandremsa vilken avgränsades av skarpa branter i väster och norr och av Skeppsjön i öster. L1979:1673 låg på ett bergskrön strax norr om strandremsan (figur 32, se även figur 19).

Frågan om hur stensättningar i utredningsskeden ska kunna skiljas från röjningsrösen utan att använda förstörande metoder är komplicerad. På övertorvade stenrösen är det ofta svårt att fastställa när-

varo, eller avsaknad, av konstruktionsdetaljer eller att konstatera karaktären på stenmaterial, välvning och andra faktorer som kan spela in i bedömningen av konstruktionen. Även om röset torvas av och rensas fram i sin helhet, vilket är en förhållandevis tidskrävande och ur en praktisk synvinkel svår genomförbar uppgift i områden med ett större antal rösen, är bedömningen ibland fortfarande osäker. Nära besläktad är frågan om de så kallade komplexa rösen, det vill säga stensamlingar som uppvisar gravlika drag i konstruktionsdetaljer, form och fyndsammansättning men som saknar begravning (se Petersson 2015). I sammanhanget kan det närliggande så kallade Åskedalsröset (L1981:4165) nämnas som utifrån tydliga konstruktionsdetaljer fastställda vid förundersökningen på goda grunder bedömdes som en sannolik grav, men där ingen gravläggning sedan påträffades vid undersökningen (Appelgren 2012). Det var mot denna bakgrund som aktuell förundersökning närmade sig de tre eventuella stensättningarna.

Figur 32. De tre eventuella stensättningarna låg alla exponerade mot Skeppsjön, på en strandremsa i foten av en östsluttning samt på en bergsknalle. Foto från norr. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

Figur 33. Röse 1091 utgjordes av en gles kantkedja med en mindre stenpackning däremellan. Lodfoto från västnordväst.

Åtgärder

Utifrån det övergripande syftet så ingick i uppdraget att:

- Ta upp sökschakt på den strandremsa där två av de eventuellastensättningarna låg för att fastställa om ytterligare möjliga gravar fanns på ytan.
- Totalundersöka två av de tre eventuellastensättningarna för att fastställa om de utgjorde gravar eller röjningsrösen.

Figur 34. En fragmentarisk slipsten i sandsten framkom i röset (F702:1501.1). Skala 1:1.

Resultat

Då dess plats i landskapet skiljde sig åt valdes både L1979:1671 och L1979:1673 ut för undersökning. Se bilaga 2 och 4 för ingående beskrivningar av schakt och kontexter.

Undersökning

L1979:1671

Röset bestod av en gles kantkedja (719) med en stenpackning (702) inom denna (figur 33). Stenarna i packningen gav inte intrycket av att ha valts ut eller placerats utan hade mer karaktären av uppkastade röjningsstenar. De var dessutom uppblandade med grå homogen sandig silt, vilket tolkades härröra från den odlingshorisont som fanns runt om konstruktionen. Denna horisont framkom inte under stenpackningen varför röset kunde bestämmas till en tidigare fas än odlingen. Mot botten av packningen påträffades en fragmentarisk slipsten i sandsten vilken utgjorde det enda fyndet (figur 34). Kol (ek) till ¹⁴C-analys samlades in från undergrunden under en sten i packningens botten (702.1500) med syfte att datera en eventuell röjningsfas, samt från odlingshorisonten (gran) runt om röset (1000.1523). Kolprovet från odlingslagret daterades till Cal 1490–1670 e.Kr (93.3% sannolikhet) och provet under stenpackningen till Cal 130–340 AD (se bilaga 6). Den sammanslagna bedömningen är att

Figur 35. Röse 1093 bestod av stenar uppkastade på en berghäll. Lodfoto från västsydväst.

konstruktionen utgör ett röjningsröse som tillhör en tidigmodern odling, medan den förhistoriska dateringen bör knytas till tidigare händelse på platsen. Då inget i fornlämningsbilden indikerade förhistorisk aktivitet i närområdet kan kolet härröra från en skogsbrand.

L1979:1673

Innan avtorvning framstod konstruktionen som ett tydligt välvt röse som anlagts i ett klassiskt gravläge (se framsidebild). När stenpackningen (708) avtorvats kunde det dock konstateras att det var ore gelbundet och anlagd på en uppstickande berghäll, vilket givit röset dess välvda profil (figur 35). Sten-

materialet bestod av rundade stenar med flakiga inslag och hade karaktären av uppkastade röjningsstenar. Då stenpackningen låg på berghäll påträffades inget material under röset för ^{14}C -analys. Inte heller kunde något odlingslager identifieras inom schaktet.

Sökschaktning av strandzonen

Vid utredningen etapp 2 (Björklund 2018, s. 13) togs ett antal sökschakt upp över den ca 1000 m² stora strandzonen som var belägen inom norra undersökningsområdet. I och med att mossan här var mycket tjock noterades de båda eventuella stensättningarna L1979:1671 och L1979:1672 först vid sökschaktningen, vilket öppnade upp för att flera rösen skulle kunna finnas dolda under vegetationen. Inom föreliggande förundersökning togs ytterligare åtta schakt upp på platsen, med en sammanslagen area på 186 m², för att fastställa ifall fler eventuella lämningar fanns på ytan (figur 36). Tillsammans med utredningens ingrepp undersöktes totalt 33 % av ytan med sökschakt (se figur 28). Ytterligare tre röjningsrösen (703, 704, 705) påträffades på platsen, där ett av dessa framkom genom att skogsmaskin hade kört över och avlägsnat mossan på detta och på så sätt blottat stenpackningen. Inget av rösen uppvisade gravlika drag utan alla bedömdes som röjningsrösen.

Figur 36. Sökschaktning på strandremsan. Foto från östsydost. Spridningstillstånd från Lantmäteriet.

L1981:4328 – Hyttområde

Inför förundersökningen var det oklart om lämningar efter Dammens hytta fanns bevarade inom undersökningsområdet eller om de totalförstörts vid anläggandet av järnvägen på 1870-talet. Vid schaktning framkom dock kulturlager och konstruktioner i norra delen av undersökningsområdet. Upp mot tre meter tjocka slaggmassor täckte södra delen av undersökningsområdet, och inga kulturlager eller konstruktioner framkom under dessa massor. Det antyder att ytan i söder redan från hyttans anläggning användes som deponi för slaggmassorna från masugnen.

De påträffade lämningarna utgjordes av två husgrunder, med möjlig tolkning att de utgjorde ett magasin (figur 37) och en säsongsbostad, samt en terrassering och en smidesmiljö med ässjafundament, färskningshårdar, aktivitets- och avfallslager. Fynd, en ¹⁴C-datering och byggnadsteknik indikerade att dessa bör knytas till 1700-talets hyttverksamhet. Bevarandeförhållandena för lämningarna varierade då efterföljande industriverksamhet (L1981:4579) och anläggandet av järnvägen kraftigt påverkat miljön.

Platsen för hyttans masugn var belägen i korridoren för järnvägen och raserades alltså inför järnvägsdragningen. Platsen för en annan byggnad redovisad öster om järnvägen på samma karta var vid förundersökningstillfället täckt av den massiva slaggvarp som här kantar järnvägen, och var därför inte tillgänglig för sökschaktning. Det går alltså inte att utesluta att rester av byggnaden är bevarad under massorna. Bevaringsgraden för den påträffade smidesmiljön och de båda husgrunderna väster om järnvägen kan beskrivas som normal. Även komplexiteten hos dessa lämningar är likvärdig med normalförhållanden i fråga om uppbyggnad, stratigrafi och funktion. Fyndfrekvensen var mycket låg och samtliga föremål framkom vid smidesmiljön. Dock fanns ett rikligt metallurgiskt material bestående av olika sorters slagg och smidesavfall i eller vid samtliga kontexter.

Då inga andra hyttområden har undersökts i Örebro län skulle en arkeologisk undersökning med en utvecklad analysstrategi riktad mot det metallurgiska materialet ha stor potential att skapa ny kunskap om regionens järnhantering och dess plats i det tidigmoderna samhället.

Figur 37. Möjligen kan hus 110 vara ett magasin likt det rekonstruerade tackjärnsmagasinet vid Trehörnings hytta som uppförts i slaggtegel. Foto från sydväst.

Figur 38. Fotografi av de två logarna (106 och 108) samt fundamentet (117) för passagen till övervåningen. Bild från Bygdebånd/Mariedamms förening.

Mot norr fortsatte lämningen utanför undersökningsområdet. På västra sidan av järnvägen tar dock en markbädd för avlopp vid endast ett par meter utanför undersökningsytan, vilket utesluter möjligheten att ytterligare lämningar kan finnas här. På östra sidan av järnvägen fanns en kraftstation ett tjugotal meter norr om undersökningsområdet, vilken på samma sätt bildar en gräns för hur långt i denna riktning lämningar kan påträffas. Den sammanslagna ytan som föreslås för en eventuell arkeologisk undersökning uppgår därmed till 2 000 m². I den mån exploateringsplanerna även berör ytan norr om undersökningsområdet öster om järnvägen tillkommer ca 500 m².

L1981:4579 – Småindustriområde

Efter det att hyttverksamheten lades ner etablerades under andra halvan av 1800-talet ett mindre industriområde på platsen vilket delvis faller inom undersökningsområdet. Samtliga ovan mark synliga konstruktioner karterades inom förundersökningen och kunde funktionsbestämmas utifrån dokument sammanställda av Mariedamms förening. Det rörde sig om grunder till ett sågverk, en vattenturbin, en kättingsmedja, två logar med ramp och fundament, broar och vägbankar (figur 38). Även det reglerade vattendrag som bland annat drev vattenturbinen karterades. Vid en sträcka av ån väster om undersökningsområdet hade även en hjulgrav med terrasering uppförts vid någon tidpunkt. Möjligen kan denna utgöra det vattenhjul som år 1816 ska ha uppförts i området som kraftkälla till ett tröskverk. Industriområdet bedömdes som övrig kulturhistorisk lämning och införlivades i samma lämningsnummer som den sedan tidigare registrerade kättingsmedjan, som fick ny utbredning och beskrivning i KMR.

L2019:354 – Stridsvärn

Tolkningen av den urschaktade delen i slaggvarpen som ett stridsvärn från beredskapstiden grundades på uppgifter från lokalt boende, arkiv och fältobservationer. Det registrerades som övrig kulturhistorisk lämning.

L1981:4037 – Fossil åker

Inför förundersökningen var den fossila åkern uppdalad i två separerade områden som en följd av att den ursprungliga avgränsningen blivit justerad vid utredningens etapp 2. Baserat på förundersökningens heläckande inventeringsinsats kunde det norra området delas upp i tre åtskilda ytor med fossil åkermark, vilka fick nya lämningsnummer (L2019:351, L2019:352, L2019:358). Utformningen av de fossila åkerytorna L2019:351 och L2019:352 gav inte ett ålderdomligt intryck utan de tillhörde sannolikt 1800/1900-talets brukning av gården Skepphult. Dessa registrerades som övrig kulturhistorisk lämning. Karaktären på åkerstycket vid Skeppsön, L2019:358, framstod däremot som äldre vilket stärktes av undersökningen av tre röjningsrösen inom ytan som kunde knytas till en tidigmodern odlingsfas. Lämningen registrerades därför som fornlämning. Det södra området utvidgades endast något mot väster och behöll lämningsnummer L1981:4037. Två röjningsrösen totalundersöktes inom denna åkermark vars dateringar indikerade att även denna mark brukades för odling under tidigmodern tid. Detta kombinerat med utformningen av åkern ledde till att den behöll sin fornlämningsstatus.

Utifrån dateringsstrategin kan det konstateras att den ibland ifrågasatta metoden att samla in material för ¹⁴C-analys under rösen eller i odlingshorisonter i detta fall endast delvis kan beskrivas som lyckad. Osäkerhetsfaktorn vad gäller från vilken aktivitet provet representerar är hög även om kontexten för provet väljs ut med stor noggrannhet. Möjligen kan detta överkommas om ett flertal rösen provtas och resultaten dem emellan överensstämmer. I sådana fall skulle enstaka avvikande dateringar kunna identifieras och gallras ut, vilket gjordes inom

föreliggande förundersökning. En mer kvalitativ, eller kompletterande, undersökningsmetodik skulle kunna vara att fokus läggs på eventuella våtmarker i åkerytornas närområde. I dessa har i regel pollen, säd och fröer bevarats och lagrats i sedimenten. Vid analys av en borrhärna från en sådan skulle underlag kunna fås till diskussion om lokal vegetation, marknyttjande, landskapsutveckling samt människans påverkan på denna (se till exempel Björklund 2017). Med riktade ¹⁴C-analys av sedimenten skulle dessa aspekter kunna tidsbestämmas och jämföras med den fossila åkermarkens karaktär, historiskt kartmaterial, fornlämningsbild och arkivuppgifter. Denna metodik skulle kunna bidra till en mer omfattande kunskapsuppbyggnad om agrar verksamhet under olika tider än vad som kan fås ut av att undersöka enskilda röjningsrösen.

L1979:1671, L1979:1672 och L1979:1673 – Eventuella stensättningar

Utifrån plats i landskapet, form och identifierade konstruktionsdetaljer bedömdes vid utredningen tre rösen inom undersökningsområdet som möjliga stensättningar. Undersökningen av två av dessa (L1979:1671 och L1979:1673) kunde fastställa att de utgjorde röjningsrösen och var del av den fossila åkern L2019:358, och fornlämning.

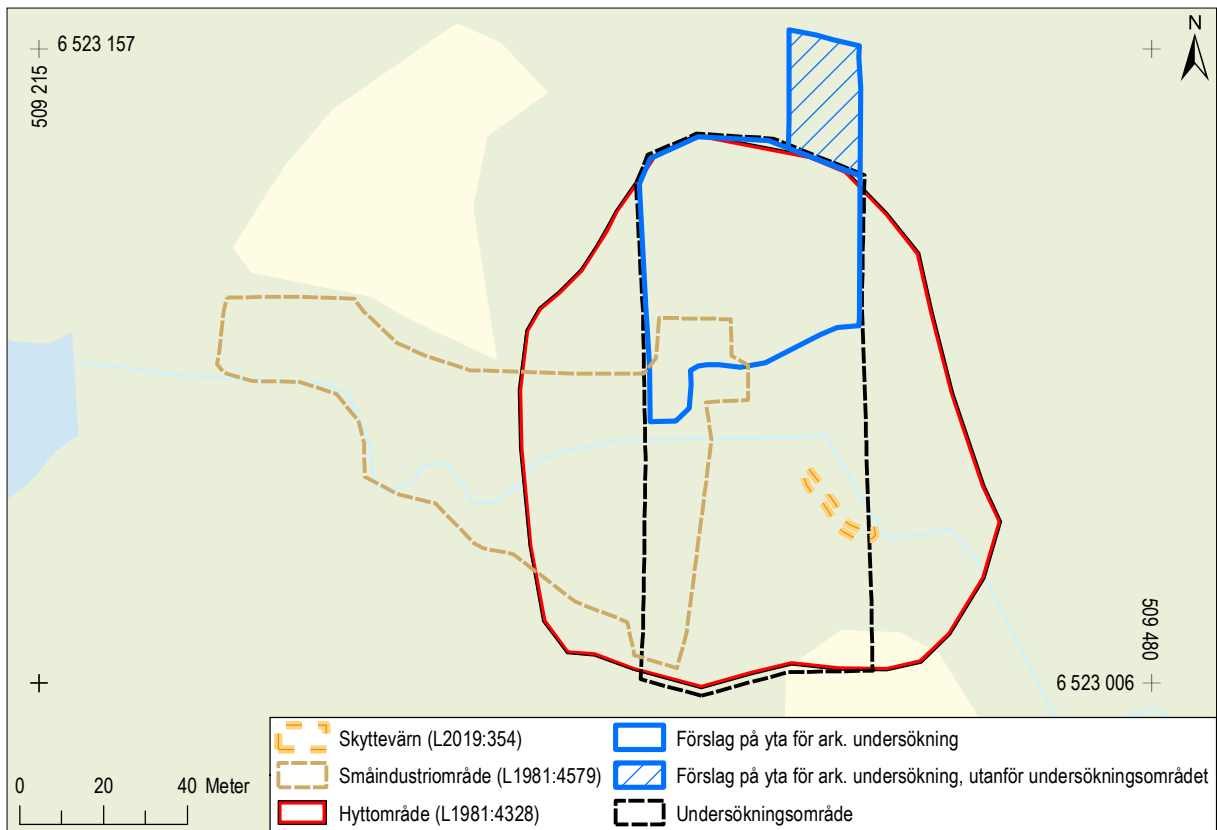
Det kan därmed konstateras att identifikationen av stensättningar/gravar i områden med röjningsrösen är förenat med en hög osäkerhetsfaktor utan ingrepp som motsvarar en totalundersökning av röset. En möjlighet inför framtida insatser i områden med liknande lämningar kan vara att redan i utredningens etapp 2 undersöka enstaka rösen som uppvisar gravlika drag. Fördelarna med att i ett tidigt skede i planeringsprocessen konstatera förekomsten/avsaknaden av gravar är flera, däribland minskade osäkerhetsfaktorer i beslutsprocessen, bättre anpassade förfrågningsunderlag inför eventuella förundersökningar, välja en anpassad undersökningsmetodik och lämpligt vetenskapligt fokus, mer kostnadseffektiva undersökningsplaner samt förhindrandet av eventuella tidsförluster för exploatören.

SLUTSATS

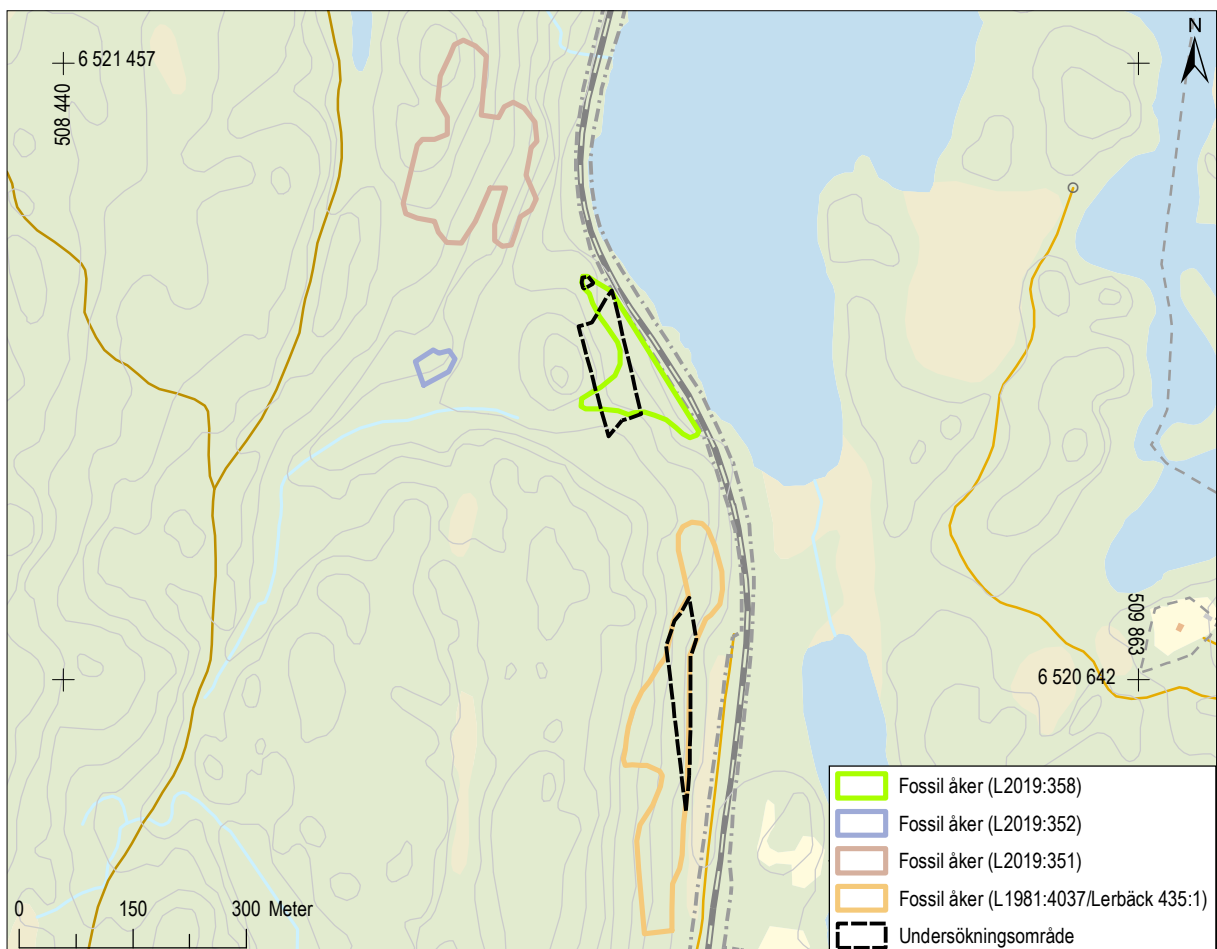
Förundersökningens resultat i tabell (figur 39) och karta (figur 40 och 41). Beslut om vidare åtgärd tas av länsstyrelsen.

Lämnings-nr	Typ	Antikvarisk bedömning	Undersökningsstatus	Vetenskaplig potential vid eventuell arkeologisk undersökning	Åtgärdsförslag
L1981:4328/ Lerbäck 211:1	Hyttområde	Fornlämning	Delundersökt	Hög. En arkeologisk undersökning av påträffade lämningar kombinerat med en utvecklad metallurgisk analysstrategi kan skapa värdefull kunskap om tidigmodern järnframställning i Örebro län, både ur ett socialt, tekniskt, ekonomiskt och resursanvändningsperspektiv.	Arkeologisk undersökning. Storleken på föreslagen yta aktuell för undersökning uppgår till 2 000 m ² (till detta tillkommer ca 500 m ² norr om förundersökningsområdet öster om järnvägen om exploateringsplanerna berör även denna yta.
L1981:4579/ Lerbäck 392:1	Småindustriområde	Övrig kulturhistorisk lämning.	Ej undersökt. Med förundersökningen är de ovan mark synliga lämningarna dock karterade och dokumenterade i skrift och med fotografi.	Medel. Ur ett industrihistoriskt perspektiv kan en djupare arkivanalys bidra till ny kunskap om de människor som verkade på platsen kring sekelskiftet 1900.	Ingen vidare åtgärd. Då lämningens konstruktioner som befinner sig inom undersökningsområdet representerar aktivitet från efter år 1850 utgör de ej fornlämning, och saknar därmed skydd utifrån Kulturmiljölagen.
L2019:354	Stridsvärn	Övrig kulturhistorisk lämning	Ej undersökt. Med förundersökningen är den ovan mark synliga lämningen dock karterad och dokumenterad i skrift och med fotografi.	Låg. Lämningen är typbestämd, avgränsad och daterad. Kunskapspotentialen bedöms därmed som uppnådd.	Ingen vidare åtgärd. Då lämningen representerar aktivitet från efter år 1850 utgör den ej fornlämning och saknar därmed skydd utifrån Kulturmiljölagen.
L1981:4037/ Lerbäck 435:1	Fossil åker	Fornlämning	Delundersökt	Låg. Två röjningsrösen är undersökta och borttagna och sökschakt upptogs på tre ytor inom åkern. Lämningen är avgränsad, funktionsbestämd och daterad. Kunskapspotentialen bedöms därmed som uppnådd.	Ingen vidare åtgärd.
L2019:358	Fossil åker	Fornlämning	Delundersökt	Låg. Två röjningsrösen är undersökta och borttagna och sökschakt upptogs över hela ytan. Lämningen är typbestämd, avgränsad och daterad. Kunskapspotentialen bedöms därmed som uppnådd.	Ingen vidare åtgärd.
L1979:1671/ Lerbäck 1091	Röjningsröse	Fornlämning (tillhör L2019:358)	Undersökt och borttagen	Icke existerande. Lämningen är typbestämd, avgränsad och daterad, samt undersökt och borttagen i sin helhet.	Ingen vidare åtgärd.
L1979:1672/ Lerbäck 1092	Röjningsröse	Fornlämning (tillhör L2019:358)	Ej undersökt	Låg. Den fossila åker som lämningen är del av (L2019:358) är avgränsad, typbestämd och daterad. Kunskapspotentialen bedöms därmed som uppnådd.	Ingen vidare åtgärd
L1979:1673/ Lerbäck 1093	Röjningsröse	Fornlämning (tillhör L2019:358)	Undersökt och borttagen	Icke existerande. Lämningen är typbestämd, avgränsad samt undersökt och borttagen i sin helhet. Kunskapspotentialen bedöms därmed som uppnådd.	Ingen vidare åtgärd.

Figur 39. Berörda lämningar med antikvarisk bedömning, eventuell vetenskaplig potential och åtgärdsförslag.

Figur 40. Dammens hyttområde med nya lämningar samt förslag på yta för eventuell arkeologisk undersökning. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:1 800.

Figur 41. Den nya utbredningen av den fossila åkermarken vid Skeppsjön. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:10 000.

REFERENSER

Litteratur

BJÖRKLUND, S. 2018. *Blandade lämningar vid Mariedamm*. Arkeologisk utredning, etapp 2, inför dubbelspårsutbyggnad Dunsjö–Jakobshyttan. Lerbäckes socken, Askersunds kommun, Örebro län, Närke. Rapporter från Arkeologikonsult 2018:3125.

BJÖRKLUND, S. 2017. *Ett röjningsröseområde vid Södra Stigamo*. Arkeologisk förundersökning. Byarum 782, Stödorp 2:1, Byarums socken, Vaggeryds kommun, Jönköpings län, Småland. Rapporter från Arkeologikonsult 2017:2992.

GUNNARSSON, A. 1994. *Hus av slagg. Byggnadskonst i Bergslagen*. Jernkontorets bergshistoriska utskott. Kristianstad; Kristianstads boktryckeri.

PETERSSON, M. 2015. *Ett röjningsröseområde i långtidsperspektiv*. Arkeologisk undersökning. Småland, Nässjö kommun, Barkeryd socken, Kramsäng 1:2 och 1:11 samt Ryssby 2:11. RAÄ 287, 295, 358, 362, 363, 364, 371. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten. Rapport 2015:116.

PETERSSON, O. 1996. *Utbyggnad till dubbelspårig järnväg mellan Hallsberg–Mjölby. Delsträckan Mariedamm–Östergötland*. Arkeologisk utredning etapp 1. Närke, Östergötland. Godegårds, Hallsbergs, Hardeos och Lerbäckes socknar. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. UV Stockholm. Rapport 1996:85.

PETERSSON, O. 1997. *Utbyggnad till dubbelspårig järnväg mellan Hallsberg–Mjölby. Delsträckan Mariedamm–Östergötland*. Arkeologisk utredning etapp 2. Närke, Lerbäckes socken. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska undersökningar. UV Stockholm. Rapport 1997:28.

SAHLSTEDT, S. 1997. *Lerbäckes sockenbeskrivning*. Skriven av kyrkoherde Samuel Sahlstedt ca 1825. Lerbäckes hembygdsförening.

WALDÉN, B. 1947. *Skyllberg 1346, 1646, 1946. Minnesskrift*. Del 1–2. Stockholm.

Kartor

ÖVER LUNDBO HÄRAD, 1688
Örebro län
Lantmäteristyrelsens arkiv: S8:7
Geografisk karta
Lantmätare: Gabriel Thoring

KARTA, 1782
Skepphult, Lerbäck sn, Örebro län
Lantmäterimyndigheterna arkiv: 18-ler-50
Lantmätare: okänd

KARTA ÖVER MARIEDAMS HERRGÅRD, 1848
Lerbäckes hembygdsförening
Lantmätare: C. Grill

HÄRADSEKONOMISKA KARTAN, ODATERAD (TROLIGT-RUNT 1860)
Torsjö, Södermanlands län, Värmlands län
Rikets allmänna kartverk: J112-55-1
Lantmätare: okänd

PLANKARTA ÖVER HALLSBERG–MOTALA–MJÖLBY JÄRNVÄG, 1874
Örebro län
Lantmäterimyndigheterna arkiv: 18-jvg-50:1
Lantmätare: okänd

Arkivhänvisning

BYGDEBAND

Mariedamms gamla industriområde.

<http://www.bygdeband.se/plats/2517937/sverige/orebro-lan/askersund/lerback/mariedamm/mariedamms-gamla-industiomrade/>. Hämtad 2019-01-14.

BYGDEBAND

Register över avskriften från Linus Hällzon, Mariedam.

<http://www.bygdeband.se/wp-content/uploads/2017/11/Avskrift-1995-fr%C3%A5n-Linus-Hellzons-anteckningar.pdf>. Hämtad 2019-02-01.

MARIEDAMMS FÖRENING

Opublicerade uppgifter av Linus Hellzon om industriområdet. Emottaget 2018-11-20.

RIKSARKIVET

Jordeböcker, Jordeböcker Örebro län SE/
RA/55201/55201.19/21 (1649),
bild-id: A0055934_00296

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Arkeologikonsults projektnr:	3209
Länsstyrelsens diarienummer:	431-1174-2018
Länsstyrelsens beslutsdatum:	2018-09-03
Uppdragsgivare:	Trafikverket
Uppdragsnr i Fornreg:	201800406
Län:	Örebro
Landskap:	Närke
Kommun:	Askersund
Socken:	Lerbäck
Fastighetsbeteckning:	Södra Björnfall 2:13 och Önnabo 2:2
Berörda fornlämningar:	L1981:4328 (Lerbäck 211:1) L1981:4037 (Lerbäck 435:1) L1979:1671 (Lerbäck 1091) L1979:1672 (Lerbäck 1092) L1979:1673 (Lerbäck 1093) L1981:4579 (Lerbäck 392:1) L2019:351 L2019:352 L2019:354 L2019:358
Typ av undersökning:	Arkeologisk förundersökning
Undersökningstid, fältarbete:	8–26 oktober och 6–7 december 2018
Inmätningssystem:	RTK-GPS, GPS
Koordinatsystem:	SWEREF99 TM
Höjdsystem:	RH 2000
Projektledare:	Anders Bornfalk Back
Rapportansvarig:	Anders Bornfalk Back
Fältpersonal:	Anders Bornfalk Back, Josefin Låås
Markentreprenad/grävmaskinist:	Sanna gräv/Nicklas Einarsson
Fyndfotografering:	Stefan Gustavsson
Planer och layout:	Matilda Nohrstedt
Kvalitetsgranskning:	Marta Lindeberg
Analys:	International Chemical Analysis Inc (¹⁴ C) Stefan Gustavsson, Arkeologikonsult (vedart)
Fynd	Alla fynd gallrade efter registrering

Fornminnesregistret (FMIS) har stängts ner i början av 2019 och ersatts av Kulturmiljöregistret (KMR). I denna rapport hänvisas främst till lämningsnummer i KMR i kartor och text. En översättningstabell finns i bilaga 8.

BILAGA 1. SCHAKTTABELL – HYTTOMRÅDE

Schakt- nr	Storlek (m)	Djup, max (m)	Beskrivning
201	11x7	0,25	Grästorv och mylla, ca 0,15m. Under detta hyttlämningar (127, 128, 129, 130, 131, 138). Schaktet ej grävt genom anläggningarna till undergrund. Sondning antyder dock att undergrunden utgörs av ljus gulbrun sand och tar vid 0,55m under nuvarande marknivå.
202	7,5x3	0,45	Gräs, ca 0,05m. Därefter sotig mylla med inslag av sten (ca 0,15x0,15 stora), vissa skärviga, ca 0,4m tjock. Under detta framkom två färskningshårdar (125 och 126) och en ränna (124). Undergrund av ljusbeige sand, i norr rödbränd efter hetta från hårdarna.
203	5,5x2,5	0,60	Gräs och mylla, ca 0,15m. Under detta i södra halvan av schaktet masugnsslagg (121), ca 0,45m tjockt. I norra halvan av schaktet mörkgrå siltig sand med sten i storleken 0,1x0,1m till 0,25x0,2m, ca 0,4 m tjockt, och utgör sannolikt massor från uppbyggnaden av skyddsvall mot järnvägen norr om schaktet. Undergrund av ljusbeige/grå siltig sand, i norr rödbränd efter hetta från lämningar i schakt 202.
204	5,5x4,5	0,95	Mylla, ca 0,05m. Under detta masugnsslagg (121), ca 0,9m tjockt. Undergrund av ljusbrun/grå siltig sand med enstaka stenar upp mot 0,2x0,2m. Ett markfast block i schaktets NV hörn, ca 1,3x1,3m.
205	10,5x3	2,90	Mylla, ca 0,05. Under detta masugnsslagg (121), ca 2,8m tjockt. Undergrund av brun lerig silt. Schaktet grävdes djupare än grundvattensnivån (vilken framkom 157,7 möh), varför karaktären på undergrunden var svårtydd.
206	5,5x2,8	2,10	Gräs och mylla, ca 0,1m. Under detta påfört grus och sten i storleken 0,1x0,1m till 0,3x0,3m, ca 0,5m tjockt. Under masugnsslagg (121), ca 0,6m tjockt. Undergrund av brungul sand framkom på en nivå av 158,5 möh. En recent nedgrävning påträffad (123).
207	11x4,3	0,90	Grästorv, ca 0,05m. Under detta grundläggning tillhörande husgrund (110). Denna nedgrävd i terrasseringsmassor (104), mellan 0,2–0,7m tjocka. Under detta ett lager efter hyttaktivitet (135), ca 0,25m tjockt. Undergrund av ljusbrun sand, enstaka stenar upp mot 0,3x0,3m.
208	8,5x3,3	1,35	Mylla, ca 0,1m. Under detta terrasseringsmassor (104), ca 1,2m tjockt i öst och 0,6m tjockt i väst. Undergrund av ljusbrun sand, i öst rödbränd. I norra schaktväggen framkom änden av grundläggningmur tillhörande husgrund 110. Denna var nedgrävd ca 0,45 m ner i 104.
209	10x3	1,45	Mylla, ca 0,05m. Under detta i öst husgrund 105 och i väst husgrund 103. Dessa var anlagda på terrasseringsmassor (104). Massorna var tjockast i öst, ca 1,4m, uppstickande urberg på denna nivå.
210	5x3	2,30	Mylla, ca 0,05m. Under detta slaggharp (102), minst 2,3m tjockt. Schaktet ej grävt till botten pga risk för underminering av slaggharpen mot järnvägen i öst.
211	9x2,7	2,00	Mylla, ca 0,1m. Under detta väglämning (132). Denna anlagd på slaggharp (102), mellan 1,2m (N) och 1,7 (S) tjock. Undergrund av ljusbrun/ljusgrå sand. I östra schaktväggen syllstenar från husgrund 106. Dessa anlagda på slaggharp.
212	5x3	3,00	Mylla, ca 0,05m. Under detta slaggharp (102), ca 3 m tjock. Undergrund av ljusbeige sand.
213	10,5x2,5	1,70	Mylla, ca 0,05m. Under detta slaggharp (102), ca 1,65 m tjock. Undergrund av brun siltig sand. Schaktet endast grävd till undergrund i syd.
214	18x3	0,55	Gräs och sotig mylla med inslag av skärvig sten, ca 0,15–0,2m. Under detta i söder vägbanksmassor (120). Under detta rester av byggnad; syllstenar (136), träreglar för golv (134), fundament för spis (133), aktivitetslager (137). Under detta äldre aktivitetslager (135). Undergrund av gulbrun sandig och stenig morän.

BILAGA 2. SCHAKTTABELL – FOSSIL ÅKER

Schakt-nr	Storlek (m)	Djup, max (m)	Beskrivning
601	8,5x2	0,20	Mylla, ca 0,05m. Under detta odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,1m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,25x0,25m.
602	7x1,9	0,20	Mylla, ca 0,05m. Under detta odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,1m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,3x0,2m. Röjningsröse (705) framkom i västra änden av schaktet.
603	8x8	0,30	Mylla, ca 0,05m. Under detta odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,1m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,25x0,25m. I centrala schaktet RAA-nr 1091.
604	10,5x2	0,20	Mylla, ca 0,05–0,1m. Under detta odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,1–0,15 m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,5x0,3m. Ett röjningsröse (703) framkom i centrala delen av schaktet. Schaktet utvidgat något mot SV.
605	11,5x2	0,20	Mylla, ca 0,05m. Under detta i öst odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,05–0,1m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,25x0,25m.
606	10x7	0,40	Gräs och mylla, 0,05–0,15m. Under detta röse 706. Sannolikt odlingshorisont av grå siltig sand i södra delen av schaktet, ca 0,1m tjock. Undergrund av gulbrun sand med inslag av sten upp mot 0,3x0,2m.
607	9x2	0,20	Grästorv och mylla, ca 0,1m. Undergrund av gulbrun sand med inslag av sten upp mot 0,3x0,2m.
608	7,5x2,6	0,20	Mylla, ca 0,05m. Under detta odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,1m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,25x0,25m.
609	9x2	0,20	Mylla, ca 0,05m. Under detta i öst odlingshorisont av grå sandig silt med spridda fryk av kol, ca 0,1m tjockt. Fläckvis flammig av infiltration av undergrunden; gulbrun sand med enstaka stenar upp mot 0,2x0,15m.
610	12x12	0,25	Grästorv och mylla, mellan 0,05 till 0,15m. Under detta undergrund av ljus gulbrun sand med inslag av sten upp mot 0,25x0,25m. Berghäll i stora delar av schaktet. Röse L1979:1673/Lerbäck 1093 i centrala delen av schaktet, anlagd på berghällen.
611	8x7	0,65	Grästorv och mylla, ca 0,1m. Under detta röjningsröse (725) med odlingshorisont V om detta. Undergrund av ljus gulbrun sandig morän, med inslag av sten upp mot 0,3x0,3m.
612	8,8x8	0,60	Grästorv och mylla, mellan 0,05 till 0,15m. Under detta röjningsröse (712) med odlingshorisont SÖ om detta. Undergrund av ljusbrun sand, inslag av sten upp mot 0,4x0,4m samt enstaka markfasta stenar.
613	9,8x2,2	0,25	Grästorv och sotig mylla, ca 0,05m. Under detta kolningsanläggning (726). Undergrund av ljus gulbrun sand, enstaka stenar upp mot 0,2x0,15m.
614	11,5x2,4	0,20	Grästorv och mylla, ca 0,1m. Undergrund av ljusbrun sand, inslag av sten upp mot 0,2x0,15m.
615	11x2,4	0,20	Grästorv och mylla, ca 0,15m. Undergrund av ljusbrun sand, inslag av sten upp mot 0,4x0,4m.
616	11x2,5	0,20	Grästorv och mylla, ca 0,15m. Undergrund av ljusbrun sand, inslag av sten upp mot 0,5x0,5m.
617	7x2,1	0,50	Grästorv och mylla, ca 0,15m. Undergrund av ljusbrun sand, flera stenar upp mot 0,5x0,5m. Marken här störd av skogsmaskin.

BILAGA 3. KONTEXTTABELL – HYTTOMRÅDE

Kontext-nr	Tolkning	Storlek (m)	Höjd, max (m)	Höjd, min	Djup/tjocklek, max (m)	Beskrivning
101	Slaggvarp	102x32	5,00	3,00	-	Stråk av slaggmassor (N-S) bestående av masugnsslugg uppförd i söder i en upp mot 5 m hög ansamling som i norr övergår till en 3 m hög vall gentemot järnvägen i väst. Mot norr blandas slaggen upp med jord för att helt övergå i en ca 1m hög jordvall i norra änden. I centrala delen är en åfåra (Ö-V) grävd genom massorna. Ett skyttevärn (122) är grävd genom slaggmassorna i söder.
102	Terrasserad slaggvarp	75x25	3,00	-	-	Slaggmassor bestående av masugnsslugg mellan 0,7 och 3 m tjockt. Har planats ut för att skapa en jämn yta i en naturlig öst-sluttning på vilken husgrunder 106 och 108 uppfördes. Lagret fortsätter sannolikt ca 10-15 m västerut utanför undersökningsområdet där den naturliga slänten tog vid.
103	Husgrund, sågverk	15x7,5	0,70	0,30	-	Syllstensgrund (Ö-V) bestående av stenar, 0,5x0,4 till 0,1x0,6m stora, lagda i 1-2 skikt. Åtminstone en indelning synlig inom grunden i NV hörnet av tätt lagda stenar. Flera enskilt liggande stenar inom grunden kan utgöra ytterligare indelningar. Flera borrhål synliga i stenmaterialet.
104	Terrassering	48x20	-	-	1,50	Uppbyggd i öst av en 0,4-0,7m hög kallmurad mur (N-S), konstruerad av sten mellan 0,5x0,4m till 1x0,4m lagda i 2-4 skikt. Väst om muren upp mot 1,5 m tjocka utfyllnadsmassor av skårviga och rundade stenar, 0,1x0,1m till 0,4x0,3m stora, sammanblandat med sotig sand och grus, tjockast i öst och tunnare ut mot väst. Muren och massorna bildar en terrassering på vilken husgrund 103 och 110 uppförts på.
105	Husgrund, vattenturbin	12x7,5	1,20	-	3,00	En rektangulär (Ö-V) ihålig stenkonstruktion ingrävd i naturlig östgående sluttning. Består av kallmurade väggar av sten mellan 0,6x0,4m till 1,3x0,5 lagda i upp mot 5 skikt. En mindre utbyggnad, 7x0,8m, längs norra väggens ytersida. Inom väggarna ett rektangulärt (Ö-V) hålrum, 8,2x2,5 m och ca 3 m djup, som i väst täcks av en gjuten platta med gjutna stag/detaljer för turbinen. Ett metallrör går genom plattan ned i hålrummets botten, där en mindre gjuten kista kan anas. Rikligt med raseringsmassor av fragmentariska tegelstenar och takpannor.
106	Husgrund, loge	52x9	0,55	-	-	Syllstensgrund (N-S/NNÖ-SSV) i norr bestående av kallmurade partier av stenar i storleken 0,4x0,4m till 0,7x0,6m, lagda i upp till 2 skikt. I söder glesare lagda stenar i samma storlek i ett skikt. 4-5 indelningar inom grunden synliga; avgränsade av dels inre syllstenar i kombination med nivåskillnader på upp till 0,5m. Skillnader i konstruktion och nivå kan tyda på olika konstruktionsfaser. Runt husgrunden förekommer kross från taktegel (rasering). Husgrunden är uppförd på terrassering (102).
107	Husgrund, jordkällare	6,7x5,6	-	-	-	Jordkällare tillhörande närliggande banvaktarstuga. Ingrävd i terrassering (102).
108	Husgrund, loge	38x10,5	1,10	0,30	-	Syllstensgrund (N-S/NNÖ-SSV) bestående av dels kallmurade partier av sten i storleken 0,4x0,4m till 1x0,7m stora, lagda i upp till 3 skikt, och dels partier med glest lagda syllstenar i samma storlek. Åtminstone 5 indelningar inom grunden synliga; avgränsade av inre syllrader av sten samt i S en innervägg av slaggtegel. Skillnader i konstruktion kan tyda på olika konstruktionsfaser. Ytan för husgrunden har skapats genom urschaktning av naturlig slänt i väst och en skapad terrassering av masugnsslugg (102). Dikt väst om husgrunden en terrasserad ramp (109) för uppgång till husgrundens övervåning.
109	Terrassering, ramp	24x4,5	1,30	0,30	-	Terrassering (N-S) av en naturlig östgående sluttning. Längs östra kanten en upp mot 1,3m hög kallmurad mur (N-S) av sten mellan 0,3x0,3m till 0,8x0,6 m stora. Även kallmurning på norra och södra änderna. Väst om denna plan yta som sluttar svagt mot S. Fungerar som ramp till övervåning till hus 108.

Forts. Bilaga 3. Kontexttabell – Hyttområde

Kontext-nr	Tolkning	Storlek (m)	Höjd, max (m)	Höjd, min	Djup/tjocklek, max (m)	Beskrivning
110	Husgrund	39x10,3	-	-	0,50	Grundläggning bestående av 5 murar (N-S) nedgrävda 0,45m ner i terrassering 104. Murarna är 16 till 33 m långa och upp mot 0,70 m breda och konstruerade av murbruk och slaggtegelsten/sintertegelsten, mellan 0,2x0,2m till 0,4x0,2m stora och 0,15m höga, flera fragmentariska. Schakt 207 berörde en av murarna, resterande identifierade genom sondning där vissa kunde anas okulärt vid marknivå. De tre östra murarna tycks avgrävda i norr av sentida urschaktning. Södra änderna av de två västra murarna tycks avslutas innan de övriga murarna, varför även dessa kan vara störda, alternativt ingår detta i byggnadens utformning i plan.
111	Terrassering	30x10	1,70	0,40	-	Plan ytan (NV-SÖ) skapad genom urschaktning av naturlig ås i S och uppbyggd med kallmurat parti längs NÖ kanten, upp mot 1,7 m högt, med stenmaterial mellan 0,3x0,3m till 0,6x0,5m. Ytan sluttar svagt mot NV och ansluter till södra gaveln av hjulgrav (113). I SÖ avgränsas ytan av skarp brant.
112	Hjulgrav	13x9	0,80	0,40	>1,1	Syllstensgrund (N-S) bestående i söder av kallmurade stenar i storleken 0,3x0,3m till 0,9x0,6m, lagda i 2-3 skikt. Syllan övergår i norr till glest lagda stenar i samma storlek, särskilt tydlig i NÖ och övertorvad/borttagen i NV. Inom husgrunden i söder ett tomrum (hjulgrav), 6,4x2,5 m (Ö-V) och minst 1,1 m djup i minst 4 skikt, nu delvis igenfylld med sten. En åfåra går genom hjulgraven med avrinning genom öppning i Ö, vilken har drivit vattnehjulet. Grunden möjligtvis genomskuren i norr av anlagd åfåra, där enstaka stenar på norra sidan av ån kan indikera ursprunglig längd (22 m). Detta något osäkert dock.
113	Husgrund, gjuteri/kättingsmedja	25x10	1,30	0,60	-	Plats för husgrund, idag synlig som en slaggansamling. Utgjorde först ett gjuteri anlagt på 1880-talet för att efter ett par år bli en kättingsmedja. På platsen är en skylt med texten: MARIEDAMS KÄTTINGSMEDJA / ANLADES 1889 / 20-TALS ARB. TILLV. 120 TON PR. ÅR / NEMLADES 1919 / LERBÄCKS HEMBYGDS-FÖRENING 1981.
114	Damm	7x6	-	-	-	Anlagd damm med inlopp i V och utlopp i Ö och SÖ. Vattnet från östra utloppet drev turbin (105) för sågverk (103). Vattnet från SÖ utloppet kan ha drivit vattenhjul för tröskverk och kvarn (112), men detta utlopp kan utgöra en senare fas och den äldre åfåran söder därom kan ha utgjort vattnehjulets ursprungliga drivning.
115	Bro	4,5x2,5	-	-	0,80	Uppbyggd av kallmurade stenar mellan 0,3x0,3m till 0,8x0,5m. Ytan täckt av grästorv. Vägsträckning 116 har gått fram över bron.
116	Väg	120x4	0,50	0,10	-	Karterad vägsträckning (N-S/NV-SÖ). Synliga vägdiken i S. Övergår till en vägbank i centrala delarna för att i N ansluta till fundament (117 och 118) till rampkonstruktion som ledde till övervåning i loge (108).
117	Fundament, pelare	3x0,8	3,50	3,00	-	Två pelare uppbyggda av slaggtegel/sintersten anlagda på fundament av natursten. I hofogat med murbruk och armeringsjärn. Även kross av lertegel synligt i bruket. Den södra pelaren har ett öppning där enligt uppgift drivanordningen för ett tröskverk gått igenom.
118	Fundament, ramp	12x3,5	2,00	0,60	-	Stenkonstruktion (Ö-V) med två meter hög bevarad kallmurning i östra änden, av sten mellan 0,5x0,5m till 0,8x0,7m. I övrigt till stora delar utrasad med spridda ansamlingar av stenar i samma storlek. Ansluter till väg (116) i väst och pelare (117) i öst. Utgör fundament till ramp som via pelare 117 ledde upp till övervåning av loge 108.
119	Bro	4,8x2,5	-	-	0,70	Uppbyggd av kallmurade stenar upp mot 1x0,5m stora. Vägsträckning 120 har gått fram över bron.

Forts. Bilaga 3. Kontexttabell – Hyttområde

Kontext-nr	Tolkning	Storlek (m)	Höjd, max (m)	Höjd, min	Djup/tjocklek, max (m)	Beskrivning
120	Väg	110x4	0,20	-	0,20	Vägbank (N-S). Vägens ovan mark synliga sträcka karterad, och banken berördes av schakt 211, 213 och 214. Denna bestod här av ca 0,15-0,2 m tjockt brunt grus med inslag av stenar upp mot 0,1x0,1m stora. Vägen ansluter i S med väg 116. I schakt 214 kunde vägbanken avgränsas mot N, vilket även stämmer med sträckningen på 1874 års järnvägskarta. Idag fortsätter dock vägen mot den landsväg som går norr om undersökningsområdet, vilket alltså är en sentida sträckning.
121	Avfallslager	-	-	-	2,80	Lager av masugnsslagg mellan 0,9 till 2,8 m tjockt. Har byggts upp och utjämnat den naturligt mer kuperade topografin, vilken ursprungligen sluttade mot söder. I schakt 205 framkom grundvattennivån drygt 0,5 m ovanför botten av slagglagret, varför marken här måste ha varit sankt/vattenbemängd innan slaggen byggts upp marknivån. Lagret framkom även i schakt 204. I schakt 203 återfanns lagret endast i schaktets södra halva varför slagglagrets utbredning mot norr kan fastställas. Lagret fortsätter dock mot öst utanför utredningsområdet och går in under slaggvarp 101 i V och S.
122	Stridsvärm	24x2	1,10	0,70	-	Avlång ingrävning (NV-SÖ) i slaggvarp (101) där de utgrävda massorna anlagts som ett värm mot NO. Antalet årsringar på stubbar efter nyss avverkade träd uppvuxna på värnet uppgår till mellan 66 till 69 stycken, vilket indikerar att konstruktionen föll ur bruk och växtes över kring år 1950. Uppgift från lokalt boende gör gällande att värm uppfördes här i anslutning till beredskapstiden.
123	Nedgrävning, recent	5,3x1,8	-	-	0,90	Nedgrävning med fyllning av brun lucker sand med enstaka stenar upp mot 0,25x0,2m. 1900-talsfynd i fyllningen; flaskor, porslin, kakelplattor, järnskrot mm. Nedgrävningen täcktes av änden av slaggvarp 101 vilken rasat över nedgrävningen. Nedgrävningen avgränsades inte i och med att den konstaterades vara recent.
124	Ränna	1,45x0,3	-	-	-	Avlång i plan (N-S). Fyllning av mörkgrå sandig silt med spridda bitar av slagg, ca 0,4x0,4m stora. Fortsätter in i schaktkant i S.
125	Färskningshård?	2,3x1,25	-	-	0,28	Sektionsundersökt. Nedgrävning. Avlång i plan (Ö-V). Sektion upptagen i dess östra ände. Skålförmad nedgrävningskant. Fyllning av mörkgrå kolig och sotig något grusig sand. Rikligt med skärvigastenar, från 0,05x0,05m till eldpåverkade stenar upp mot 0,4x0,2m. Spridda bitar av slagg i hela fyllningen. Antydning till gles stenfodring längs norra kanten av rundade stenar upp mot 0,4x0,3m stora. Fortsätter in under schaktkant i väst. Fyllningen till viss del sammanblandad med fyllning från 126 i N, dessa två utgör dock två olika nedgrävningar.
126	Färskningshård?	3,2x1,5	-	-	-	Nedgrävning. Rundad i plan. Fyllning av varierande brun och mörkgrå något grusig sand, inslag av sot och kol. Rikligt med skärvsten, från 0,05x0,05m till eldpåverkade stenar upp mot 0,3x0,3m stora. Slagg i hela fyllningen. Antydning till gles stenfodring längs kanten i N av rundade stenar mellan 0,3x0,3m till 0,5x0,5m stora. Fortsätter in under schaktkant i N. Fyllningen till viss del sammanblandad med fyllning från 125 i S, dessa två utgör dock två olika nedgrävningar.
127	Färskningshård?	2,46x1,06	0,10	-	-	Nedgrävning. Oval i plan, förstätter in under schaktkant i Ö. I ytan rikligt med slagg och skörbrända stenar, 0,05x0,05m till 0,2x0,15m stora, främst sandsten och skiffer. Detta uppblandat med sotig sand och silt. I västra delen två större, eldpåverkade stenar, ca 0,4x0,35 m stora, möjligen rest av ram/fodring till nedgrävningen. En järnspik (127:547.1) påträffad i plan av anläggningen.
128	Yta med brädor/golv?	1,7x0,8	-	-	-	4 st färgningar efter träplankor (N-S) liggandes parallellt på/i lager 130. Bitvis fragment av trä kvar. Mellan 0,05-0,08 m breda.

Forts. Bilaga 3. Kontexttabell – Hyttområde

Kontext-nr	Tolkning	Storlek (m)	Höjd, max (m)	Höjd, min	Djup/tjocklek, max (m)	Beskrivning
129	Ässjefundament	1,45x1,3	0,25	0,12	-	Konstruktion av större stenar i storleken 0,2x0,15 m till 0,60x0,4 m, antydande till kvadratisk form i plan (vissa av stenarna urfallna) Fortsätter in under schaktkant i V. I norr en sten av glimmerskiffer, 0,5x0,1 m stor, som står på högkant. Mellan stenarna en fyllning av sotig siltblandad sand med inslag av skörbrända stenar och grus. Ett kriptipshuvud (F129:420.1) och slagg påträffades häri vid rensning.
130	Avfallshög	8x1,7	0,15	-	0,1	Något böjd (N-S/Ö-V) hög av eldpåverkade stenar mellan 0,03x0,03 m till 0,15x0,15 m stora blandat med svart sotig och kolig siltig sand. Även inslag av till synes ej eldpåverkat stenmaterial. Förekomst av spridda slaggbitar i hela vallen. Längs västra kanten en rad av glest lagda stenar med plan yta upp, ca 0,35x0,3 m stora, vilkamöjligen utgör en konstruktionsdetalj. En mindre del av högen (ca 0,6x0,6 m) undersöktes och borttogs i södra änden för att kontrollera stratigrafi och tjocklek, högen visade sig vara anlagd på lager 138. Fynd av ett djurben (F130:549.1) framkom i högen vid rensning.
131	Brukning-lager (smedja)	7,5x3,5	-	-	-	Mörkgrå sandig silt. Koncentrationer av kol och enstaka skärviga stenar, ca 0,1x0,1 m stora. Bitar av smält järn (F131.551.1) samt slagg framkom i lagret vid rensning.
132	Utgår	-	-	-	-	-
133	Spisfundament	2,2x1,7	0,35	-	-	Kvadratisk stenpackning (N-S) av stenar i storleken 0,1x0,1 m till 0,3x0,25 m, både skärvigt och rundat material. Tydliga kant i N och Ö, utrasad och utspridd i S och fortsätter in under schaktkant i V. Tyck vara anlagd på lager 135 och överlagras av väg 120.
134	Träggolv	8,5x2,6	-	-	-	Rester efter fyra stycken starkt förmultnade brädor mellan 2–3 meter långa och 0,11–0,15 m breda. De två norra brädorna ligger på syllstenar (136).
135	Aktivitetslager	29x11	-	-	0,30	Svart/mörkgrå sandig silt. Sotigt med rikligt med kolfnyk. Flera horisonter av ren sand och kolkoncentrationer. Framkom i schakt 207 och 214 och har liknande karaktär som lager 138 i schakt 201. Dessa utgör sannolikt samma kontext, men vars eventuella relation är störd av järnvägen, och kan därmed konstateras vara ytäckande över hela norra delen av undersökningsområdet. Överlagras av kontexter 133, 134, 136 och 137 i schakt 214 och terrasseringsmassor 104 i schakt 207. En mindre grävenhet (135.1003) togs upp i lagret för att konstatera karaktär, djup och eventuell fyndsammansättning. Inga fynd påträffades dock.
136	Syll för golv	3x2,3	-	-	-	Syllstenar, 3 st., mellan 0,15x0,15 m till 0,3x0,25 m stora. Brädor (134) ligger på dessa. Stenarna tycks ligga på lager 135.
137	Trampyta?	4,3x3,2	-	-	0,05	Tunt lager av kompakt finkrossat grus blandat med svart sotig och koligt silt. Tycks förhålla sig norr om syllgrund (134 och 136). Överlagras lager 135. Fortsätter in under schaktkant i Ö och V.
138	Aktivitetslager	11,5x7	-	-	0,35	Heterogent lager huvudsakligen av mörkgrå siltig sand med koncentrationer av ren sand, grus och kolkoncentrationer. Fnyk av kol och sot i hela lagret. Sondningen visade att lagret var 0,35 m tjockt och uppvisar samma skiftande karaktär som lager 135 i väst. Dessa utgör sannolikt samma kontext vars ursprungliga relation dock är störd av järnvägen.

BILAGA 4. KONTEXTTABELL – FOSSIL ÅKER

Kontext-nr	Typ	Storlek (m)	Höjd, max (m)	Tjocklek/djup (m)	Beskrivning
701	Kantkedja (del av L1979:1671/Lerbäck 1091)	3,4x3,3	0,35	-	Undersökt med single context. Glest lagda stenar i storleken 0,45x0,35m till 0,5-0,4m. I söder ingick en markfast sten, ca 0,7x0,5m stor. Odlingshorisont ligger upp mot stenarnas ytterkanter, men ej under dem. Inom och delvis över stenarna framkom stenpackning 702.
702	Stenpackning (del av L1979:1671/Lerbäck 1091)	2,8x2,7	0,35	-	Undersökt med single context. Flack tät packning av rundade stenar mellan 0,1x0,1m till 0,3x0,2 m stora. Återfinns mellan och delvis på kantkedja 701. Spiller ut från kantkedjan något i SO och NV. Stenarna ihopblandade med grå homogen sandig silt, vilket tolkas härröra från omkringliggande odlingshorisont. Fynd av ett bryne i sandsten mot botten av packningen (F702:1501.1).
703	Röjningsröse	1,6x1,4	0,30	-	Rund. Svagt välvd. Rundat stenmaterial, ca 0,25x0,2 till 0,3x0,3m stora. Övertorvad. Anlagd i fot av östgående brant sluttning.
704	Röjningsröse	3,1x2,7	0,35	-	Rund. Svagt välvd. Rundat stenmaterial, ca 0,15x0,15m till 0,35x0,3m. Till stor del övertorvad. Anlagd i fot av östgående brant sluttning.
705	Röjningsröse	3,4x3,1	0,35	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,2x0,15m till 0,5x0,45m stora. Delvis övertorvad. Anlagd i fot av östgående brant sluttning.
706	Röjningsröse	4,7x4,2	0,40	-	Sektionsundersökt. Röse av sten i blandad storlek; mellan 0,1x0,1m till 0,6x0,4m stora. Rundad i plan. Svagt välvd och något utspridd mot S ovan marknivå. Stenarna har även fyllt ut en nedgrävning (707) av oklar funktion under centrala delen av röset. Möjligen utgör denna en äldre kolningsgrop. Röset anlagd på plan platå i annars svag östlig sluttning. I södra delen av profilen ett möjligt odlingslager. Sannolik omfattar odlingsytan den plana marken i Ö och SÖ. På stenpackningen i NV en stubbe. Norra änden av röset överkörd av skogsmaskin vid avverkning.
707	Kolningsgrop?	3,1x2,1	-	0,60	Sektionsundersökt. Nedgrävning. Oval i plan (ÖNÖ-VSV). Skålformad profil. Uppfylld av sten från röse 706. Längs botten av nedgrävningen en kolhorisont, 14C-daterad till Cal 1210-1290 AD.
708	Röjningsröse (L1979:1673/Lerbäck 1093)	4,5x3,8	0,20	-	Undersökt med single context. Tät stenpackning anlagd på berg i dagen, vilket gav anläggningen en våld profil. Rundad i plan. Blandad stenstorlek mellan 0,1x0,1 till 0,6x0,35, vanligast 0,15x0,15.
709	Röjningsröse	3,8x3,1	0,25	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1m till 0,35x0,3m stora, vanligast 0,2x0,15m. Delvis övertorvad. Anlagd i svag Ö sluttning.
710	Röjningsröse	-	-	-	Överkörd av skogsmaskin. Endast spridda stenar i ytan återstår
711	Röjningsröse	3,4x3,1	0,40	-	Rund. Svagt välvd. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1 till 0,35x0,25m stora, vanligast 0,2x0,15m. Delvis övertorvad. Anlagd i svag Ö sluttning.
712	Röjningsröse	4,2x3,2	0,35	-	Sektionsundersökt. Rund. Svagt välvd. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1m till 0,5x0,35m stora, vanligast 0,2x0,15m. Markfasta block i Ö och S, ca 1,2x0,7m stora. Delvis övertorvad. Anlagd i foten av skarp SÖ sluttning.
713	Röjningsröse	3,8x3,7	0,20	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,15x0,15m till 0,4x0,35m stora, vanligast 0,2x0,25m. Delvis övertorvad. Anlagd i skarp Ö sluttning.
714	Utgår	-	-	-	-
715	Röjningsröse	5,7x4	0,25	-	Oregelbunden i plan, utrasad mot Ö. Flack. Främst kantigt stenmaterial, 0,15x0,1m till 0,85x0,35m stora, vanligast 0,35x0,3m. Delvis övertorvad. Anlagd på berghäll/avsatts i skarp Ö sluttning. Flera stenar förefaller vittrade/frostsprängda från berghällen.
716	Röjningsröse	2,5x2,2	0,20	-	Rund. Flack. Jämnt rundat stenmaterial, 0,25x0,2m stora, enstaka större upp mot 0,35x0,3m. Delvis övertorvad. Delvis övertorvad. Anlagd på berghäll i skap Ö sluttning.
717	Röjningsröse	2x1,7	0,35	-	Rund. Svag välvd. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1m till 0,4x0,4m stora, vanligast 0,25x0,2m. Delvis övertorvad. Anlagd i skarp Ö sluttning.
718	Röjningsröse	3,3x2,5	0,20	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1m till 0,3x0,2m stora, vanligast 0,2x0,15m. Delvis övertorvad. Anlagd i skarp Ö sluttning.
719	Röjningsröse	4,4x4,1	0,35	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1m till 0,35x0,3m stora, vanligast 0,2x0,15m. Delvis övertorvad. Anlagd i svag Ö sluttning.

Forts. Bilaga 4. Kontexttabell – Fossil åker

Kontext- nr	Typ	Storlek (m)	Höjd, max (m)	Tjocklek/ djup (m)	Beskrivning
720	Röjningsröse	2,8x1,9	0,25	-	Oregelbunden form i plan, utrasad mot Ö (störd av stubbhål i S). Flack. Rundat stenmaterial, 0,15x0,15m till 0,3x0,25m stora, vanligast 0,25x0,2m. Delvis övertorvad. Anlagd i skarp Ö sluttning.
721	Röjningsröse	4,7x3,9	0,20	-	Oval (N-S). Flack. Rundat stenmaterial, 0,1x0,1m till 0,6x0,45m stora, vanligast 0,15x0,15m. Delvis övertorvad. Anlagd i svag Ö sluttning.
722	Röjningsröse	4,8x3,5	0,20	-	Oval (N-S). Flack. Rundat stenmaterial, 0,2x0,2m till 0,35x0,3m stora. Delvis övertorvad. Anlagd i svag Ö sluttning.
723	Röjningsröse	2,7x2,4	0,25	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,15x0,1 till 0,25x0,25m stora. Delvis övertorvad. Anlagd i svag Ö sluttning.
724	Röjningsröse	5,2x4,4	0,35	-	Rund. Flack. Rundat stenmaterial 0,15x0,15m till 0,4x0,3m stora, vanligast 0,25x0,2m. Delvis övertorvad. Anlagd i skarp Ö sluttning.
725	Röjningsröse	3,4x3	0,30	-	Sektionsundersökt. Rund. Flack. Rundat stenmaterial, 0,2x0,15m till 0,6x0,5m stora, vanligast 0,3x0,25m. Delvis övertorvad. Ett markfast block i öst, 0,9x0,6m stort. Anlagd i skarp Ö sluttning.
726	Kolmila	9x9	-	0,15	Rund. Stybbgrop synlig i S, 4x1,5m. Anlagd på plan plåtå i annars brant Ö sluttning. Plåtån förefaller delvis skapad (urschaktad i väst, utfylld i öst). Röjningsröse (715) i Ö utgör sannolikt spår av röjning inför anläggandet av milan. Skogsmark, barrskog (avverkat). Sandig morän.
727	Röjningsröse?	-	0,1	-	Röset var kraftigt övermossat vilket förhindrade en noggrannare dokumentation.

BILAGA 5. FYNDTABELL

Fynd-nr	Typ	Material	Antal	Längd (mm)	Bredd (mm)	Höjd/tjocklek (mm)	Vikt (g)	Beskrivning	Gallrad
127:547:1	Spik	Järn	1	22	19	-	3,5	Rundat huvud, rektangulärt tvärsnitt på stälken.	x
129:420:1	Pipa	Lera	1	42,00	13,00	26,00	4,80	Huvud med klack. 1700-tal.	x
130:549:1	Ben	Ben	1	49,00	11,00	5,00	1,30	Fragmentariskt revben från får/get.	x
131:551:1	Hantverks-spill	Järn	8	75–185	35–70	2,0–12	1 639,00	Hantverksspill. Fragment av utrunnet järn.	x
702:1501:1	Slipsten	Sandsten	1	61,00	37,00	44,00	165,00	Fragmentarisk. Slipyta på fyra sidor.	x

BILAGA 6. ¹⁴C-ANALYS

International Chemical Analysis Inc.
10585 NW 53rd ST.
Sunrise, FL 33351

Sample Report

Submitter Name: Anders Bornfalk-Back
Company Name: Arkeologikonsult
Address: Optimusvagen 14 19434 Upplands Vasby
Date Received: January 02, 2019
Date Reported: January 22, 2019

ICA ID	Submitter ID	Material Type	Pretreatment	Conventional Age	Calibrated Age
19C/0103	125.353	Charcoal	AAA	170 +/- 20 BP	Cal 1660 - 1700 AD (17.5%) Cal 1720 - 1820 AD (57.8%) Cal 1910 - AD (20.2%)
19C/0104	702.1500	Charcoal	AAA	1780 +/- 30 BP	Cal 130 - 340 AD
19C/0105	1000.1523	Charcoal	AAA	280 +/- 30 BP	Cal 1490 - 1670 AD (93.3%) Cal 1780 - 1800 AD (2.1%)
19C/0106	1000.1621	Charcoal	AAA	150 +/- 30 BP	Cal 1660 - 1890 AD (77.7%) Cal 1900 - AD (17.7%)
19C/0107	707.1623	Charcoal	AAA	770 +/- 30 BP	Cal 1210 - 1290 AD
19C/0108	712.1936	Charcoal	AAA	1690 +/- 30 BP	Cal 250 - 300 AD (16.3%) Cal 310 - 420 AD (79.1%)
19C/0109	712.1935	Charcoal	AAA	210 +/- 30 BP	Cal 1640 - 1690 AD (29.6%) Cal 1730 - 1810 AD (48.5%) Cal 1920 - AD (17.3%)
19C/0110	725.1896	Charcoal	AAA	180 +/- 30 BP	Cal 1650 - 1700 AD (19.1%) Cal 1730 - 1820 AD (51.9%) Cal 1840 - 1860 AD (4.0%) Cal 1920 -AD (20.4%)
19C/0111	725.1895	Charcoal	AAA	1250 +/- 30 BP	Cal 670 - 870 AD

BILAGA 7. INVENTERINGSOBJEKT

Lämnings-nr	Beskrivning	Terräng
L2019:351	Fossil åker, 270x180 meter (N-S), bestående av minst ett 60-tal röjningsrösen. Dessa är dels runda och dels oregelbundet formade, 1-7 meter stora och 0,3-1,0 meter höga, och består av 0,05-0,4 meter stora stenar. Rösena är kala eller delvis övermossade. Rösena ligger ofta på eller vid kanten av berghällar, och ytorna mellan dem är plana och tydligt stenröjda. Inga tydliga terrasskanter kunde iakttas.	Kuperad moränmark, bitvis flack, med inslag av berghällar. Skogsmark i öst, igenväxande hygge med gles blandskog i väst.
L2019:352	Fossil åker, 50x30 meter (ÖNÖ-VSV), bestående av en stenröjd yta kantad av 7 röjningsrösen, 2-4 meter stora och 0,3-0,7 meter höga, övertorvade med talrika 0,2-0,7 meter stora stenar i ytan. Röset längst åt öster är ej övertorvat och består mestadels av 0,15-0,25 meter stora stenar.	Sydsluttning i kuperad moränmark. Skogsmark, yngre granskog.
L2019:358	Fossil åker, 250x30-115 meter (NV-SÖ), bestående av minst 8 röjningsrösen. Dessa är runda och 3,5-1,5 meter stora och 0,2-0,4 meter höga och består av 0,1-0,6m stora stenar. Rösena ligger i foten av brant östsluttning eller på berghäll och ytorna mellan dem framstår som stenröjda.	Svag östsluttning i annars kuperad moränmark. Ny-avverkad barrskog.
L1981:4037/ RAÄ 435:1	Fossil åker, 540x30-90 m (N-S), bestående av minst 50 röjningsrösen. Dessa är främst rundade, enstaka oregelbundna, 4-6 meter stora och 0,15-0,4 meter höga och består av 0,1-0,5 meter stora stenar. Rösena är övermossade. Röjningsrösena förefaller ligga i anslutning till något flackare naturliga terrasser som utgjort odlingsytor.	Brant östsluttning, moränmark med inslag av berg i dagen. Sly och nyavverkad barrskog.

BILAGA 8. ÖVERSÄTTNINGSTABELL

Lämnings-nr (KMR)*	RAÄ-nr (FMIS)*	Typ	Kommentar
L1981:4328	Lerbäck 211:1	Hyttområde	-
L1981:4037	Lerbäck 435:1	Fossil åker	-
L1979:1671	Lerbäck 1091	Röjningsröse	Tidigare registrerad som stensättning
L1979:1672	Lerbäck 1092	Röjningsröse	Tidigare registrerad som stensättning
L1979:1673	Lerbäck 1093	Röjningsröse	Tidigare registrerad som stensättning
L1981:3489	Lerbäck 201:1	Hyttområde	-
L1979:1652	Lerbäck 1089	Husgrund, historisk tid	-
L1981:3742	Lerbäck 456:1	Boplats	-
L1981:3862	Lerbäck 153:1	Bytomt/gårdstomt	-
L1981:4165	Lerbäck 14:1	Stensättning	-
L1981:4579	Lerbäck 392:1	Småindustriområde	Tidigare registrerad som hammare/smedja

* KMR = Kulturmiljöregistret, FMIS = Fornminnesregistret

Rapporter från Arkeologikonsult 2019:3209